

TÜRKİYE'DE MİZAH DERGİLERİ KÜLTÜREL HEGEMONYA VE MUHALEFET

SERTAÇ TİMUR DEMİR

TÜRKİYE'DE
MİZAH DERGİLERİ
KÜLTÜREL HEGEMONYA VE MUHALEFET

COPYRIGHT © 2016

Bu yayının tüm hakları SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı'na aittir. SETA'nın izni olmaksızın yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt ve bilgi depolama, vd.) yollarla basımı, yayını, çoğaltılması veya dağıtımı yapılamaz. Kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

SETA Yayınları 67

I. Baskı: 2016

ISBN: 978-605-4023-77-6

Uygulama: Hasan Suat Olgun

Baskı: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul

SETA | SİYASET, EKONOMİ VE TOPLUM ARAŞTIRMALARI VAKFI

Nenehatun Cd. No: 66 GOP Çankaya 06700 Ankara TÜRKİYE

Tel: +90 312 551 21 00 | Faks: +90 312 551 21 90

www.setav.org | info@setav.org | @setavakfi

SETA | İstanbul

Defterdar Mh. Savaklar Cd. Ayvansaray Kavşağı No: 41-43

Eyüp İstanbul TÜRKİYE

Tel: +90 212 395 11 00 | Faks: +90 212 395 11 11

SETA | Washington D.C.

1025 Connecticut Avenue, N.W., Suite 1106

Washington D.C., 20036 USA

Tel: 202-223-9885 | Faks: 202-223-6099

www.setadc.org | info@setadc.org | @setadc

SETA | Kahire

21 Fahmi Street Bab al Luq Abdeen Flat No: 19 Cairo EGYPT

Tel: 00202 279 56866 | 00202 279 56985 | @setakahire

TÜRKİYE'DE
MİZAH DERGİLERİ
KÜLTÜREL HEGEMONYA VE MUHALEFET

Sertaç Timur DEMİR

SETA

SIYASET, EKONOMİ VE TOPLUM ARAŞTIRMALARI VAKFI
FOUNDATION FOR POLITICAL, ECONOMIC AND SOCIAL RESEARCH
مركز الدراسات السياسية والاقتصادية والاجتماعية

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ | 7

LİTERATÜR PROBLEMİ | 8

YÖNTEM | 9

DERGİLERE GENEL BAKIŞ | 11

MİZAH YAYINCILIĞININ TARİHİ ARKA PLANI | 15

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ | 15

İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİ | 16

CUMHURİYET DÖNEMİ | 17

İNÖNÜ VE MARKOPAŞA | 18

MENDERES, 27 MAYIS VE SONRASI | 19

AK PARTİ DÖNEMİ OLAYLARI VE “TAYYİP” MİZAHI | 23

TERÖR | 23

GELİŞİM VE AÇILIM PROJELERİ | 29

ANTİ-DEMOKRASİ | 33

YOLSUZLUK VE SKANDALLAR | 43

DIŞ POLİTİKA | 45

SANAT | 51

ÇIKARIM VE TARTIŞMALAR | 55

“TAYYİPFOBİK” MİZAH | 55

ÖZGÜRLÜK VE SANSÜR İKİLEMİ | 57

MİZAH MUHALEFETİNİN İLKELİLİĞİ SORUNSALI | 61

İKTİDAR İLİŞKİLERİ İÇİNDE MİZAH | 63

GİRİŞ

Her biri birer “malzeme” olarak görülen olayların karmaşık, gündemin yoğun, ilişkilerin gerilimli ve reaksiyonların hissi biçimde cereyan ettiği Türkiye’de, mizahın beslendiği ve mizahı besleyen tüm kanallar sonuna kadar açılmış gibi görünmektedir. Bu koşullar altında, mizah dergilerinin de doğal olarak dinamik ve tekrardan uzak olması beklenebilir. Oysa *Penguen* çizerlerinden Selçuk Erdem, mizahçılar için Türkiye’nin verimli bir saha olduğu tezine, “Çok fazla değişmeyen sorun var ve bunlar sürekli birbirini tekrar ediyor” diyerek karşı çıkmaktadır.¹ Hiç şüphesiz Tanzimat’tan bugüne gündemi oluşturan olaylar belli bir kısır döngü içindeyse de; olaylar üzerindeki mizahi dil, yaklaşım ve yorumlamaların da ne denli tekrardan uzak, muhalif ve ilkeli olduğu soru işaretidir. Bu belirsizlik, raporun en temel çıkış noktalarından birini oluşturmaktadır.

Mizah dergileri, basit bir eğlencelik ya da basmakalıp bir düşünce sahası olmanın ötesinde, nitelikli olsun ya da olmasın, birer kültür üretim ve dağıtım araçlarıdır. Karikatürler üzerinden verilen mesajlar da gündelik yaşamın yalnızca sıradan bir yansıması değil, kamuoyu oluşturulabilen ideolojik ve manipülatif kurgu sahalarıdır. Mizah dergileri çatışmalı ilişki ve olaylardan sızan bir nevi “gayriresmi haftalık”tır.² Bu dergilerin resmi tarih ve ideolojinin dışında mı yoksa tam da orta yerinde mi olduğu meselesi, bu raporun odaklandığı kritik bir sorunsaldır.

1. Selçuk Erdem, “Mayın Tarlasında Mizah”, *Tempo*, Haziran 2013, <https://tumzamanlar.wordpress.com/2013/07/01/mayin-tarlasinda-mizah/>, (Erişim tarihi: 24 Mart 2016).

2. Derginin “gayriresmi haftalık” olduğu, *Penguen* dergisinin 2008 *Karikatür Yıllığı*’nın giriş yazısında vurgulanmıştır.

Mizah kültürü üzerine yapılmış çalışmaların tamamı, “Mizah muhaliftir” söylemini tekrar etmektedir. Şüphesiz ki bu kalıp-tanım, “muhalifat”in taşıdığı anlamı yüzeyselleştirmekte ve bir adım sonra onu örtük bir şekilde mizaha indirgemektedir. Benzer şekilde “mizah tarihi” literatüründeki hemen hiçbir çalışmada karikatürün ürettiği muhalifetin usul ve mahiyeti sorgulanmamıştır. Nihayet, “Mizah muhaliftir” sözü kesin bir ön kabulde benimsenmiş ve muhalifetin karşıladığı felsefi arka plan gölgede kalmıştır. Muhalefet en genel anlamıyla “farklı yerde durmak” veya “farklı yerden bakmak” olarak tanımlanabilir. Buna göre sahici muhalifetin yarattığı sarsıcı etki hem ilkeli hem de kolektif olmalıdır. Muhalefetin ilkeselliği insani değer ve doğruları yüceltmesi, muhalifetin kolektifliği de bu ilkeselliği kişi ve kurum ayırımına gitmeden her koşul ve düzende gerçekleştirmesidir. Mizah muhalifetinin günümüz Türkiye’inde ilkeli ve kolektif olup olmadığı meselesi, bu anlamda rapordaki soruların en önemlisidir.

LİTERATÜR PROBLEMİ

Bu raporda, doğrudan karikatürler ve yazılara bakmak yerine yalnızca mizah tarihini ele alan akademik araştırma çalışmalarıyla yetinilecek olunsaydı, mizah dergilerinin ilk günden beri esaslı bir şekilde muhalifat geliştirdiği fakat siyasi iktidarların dergilere tek taraflı saldırganca baskı uyguladıkları düşünülebilirdi. Oysa rapordaki gibi geniş ölçekli arşiv taramaları sonunda mizah literatürünün tamamında karikatürlerdekine benzer tekrarlamaların olduğu kolaylıkla fark edilebilmektedir. Literatürde Türkiye’de mizahla alakalı yaygın, tekrarlı ve klişeleşmiş söylem şöyledir:

Osmanlı’nın son döneminde mizah yayıncılığı dini sebeplerle geç kalmıştır. II. Abdülhamid dönemine denk düşen bu geç kalmışlık, padişahın da baskıcı uygulamalarıyla sindirilmiştir. İttihat ve Terakki döneminde yayıncılık önce soluk almış, sonra siyasi gerilimler dolayısıyla basın “haklı olarak” susturulmuştur. Cumhuriyet’in ilanıyla birlikte toplum ve siyasetteki pürüzsüz gelişmişlik dolayısıyla mizah dergileri eleştirecek konu bulamamış, makul sebeplerle Cumhuriyet’i ve ilkelerini benimsemiş, Mustafa Kemal Atatürk’ün irtihaliyle her şey yeniden sarpa sarmaya başlamış, sorunlar İnönü döneminde yeniden baş göstermiş ve Menderes döneminde zirveleşmiş, sonunda asker duruma müdahil olmuş ve kötüler cezalandırılmıştır!

Mizah dergilerinin “öteki”leri, toplumsal destek ve meşruiyete sahip olsa da, resmi ideolojinin kırmızı çizgisinin dışında kalan II. Abdülhamid ve Adnan Menderes’tir. Bugün Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan da, mizahın kara listesinde yer alan önceki “düşürülmüş” liderlere benzer bir söylem çerçevesi içinde eleştirilmektedir.

YÖNTEM

Raporda, Türkiye’de aktif yayın yapan ve kamuoyunda belli bir dağıtım ve erişim alanına sahip *Gırgır*, *Leman*, *Penguen* ve *Uykusuz* dergileri incelenmekte ve kronolojik olmayan bir düzen içinde olayların birbirleriyle ilişkisi bağlamında, özellikle Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AK Parti) ilk kez iktidar olduğu 3 Kasım 2002 tarihinden sonrasına odaklanılmaktadır. Bununla birlikte dergilerin oluşturduğu bugünkü algı ve yeniden ürettiği kültürün anlaşılabilmesi için mizah yayıncılığının tarihi arka planına bakma lüzumu doğmuştur. Bu amaçla mizah yayıncılığının da uzandığı Tanzimat’a dek gidilmekte ve yaklaşık 140 yıllık hikayenin kırılma noktalarına değinilmektedir. Nitekim bugün mizah dergilerinde görülen “kötü siyaset, hırsız siyasetçi” vurgusu, bu tarihi perspektiften uzak tutularak -yani mizahın Tanzimat’tan bugüne belli kritik olaylar karşısında aldığı pozisyonlara bakılmaksızın- kavranamaz.

Bu eksenle raporda AK Parti dönemine kadar uzanan arka planda, dergi isimleri tek tek belirtilmeyip temsil değeri olan belli olaylar üzerinden yerleştirilen ideolojik muhalif duruşun genel portresi çizilmektedir. *Akbaba*, *Karagöz*, *Markopaşa* ve *Gırgır* gibi uzun yıllara ve geniş sahaya yayılan dergiler de, bahsedilen bu bütüncül bakıştan ayrı düşünülmemiştir. Nitekim resmi tarih ve iktidar ilişkileri bağlamında da dergilerin topyekun üstlendiği roller, mizaha dair keskin bir kategorizasyonu anlamsızlaştırmaktadır.

Ele alınan dört derginin içeriği büyük oranda mizah yazıları ve karikatürlerden oluşsa da, söz konusu bu dergiler kamuoyuna kapakları üzerinden güncel siyasi yorumlamalarıyla etki etmektedirler. Kitlenin bu dergileri kolay ulaşılabilen bir politizasyon aracı olarak kodlaması ve dergi kapaklarını herkese açık, her an erişilebilen sanal mecrada paylaşması anlaşılırdır. Levent Cantek’in de altını çizdiği gibi, popülerliğe yani kitlelere muhtaç, bu sebeple de gerçek anlamda muhalif olamayan ve siyasi ilgileri sınırlı mizah dergileri, özellikle kapağı üzerinden siyasi gündemi takip etmekte ve gündem oluşturmaya çalışmaktadır.³ Kapak, derginin hem popüler olma yarışındaki en büyük kozu hem de ideolojik aynasıdır. Selçuk Erdem de bu minvalde, “Bizi en çok ne sinir ediyorsa onu kapağa çıkarıyoruz” demektedir.⁴

Bu sebeple raporda *Leman*, *Gırgır*, *Penguen* ve *Uykusuz* dergilerinin özellikle kapakları ele alınmış ve kapaklar üzerinden yakın tarihin temsiliyet değeri olan kritik kırılma noktaları incelenmiştir. *Leman* dergisinin diğer dergilere nazaran daha eski

3. Levent Cantek, “Mizah Yaşadığı Yere ve Zamana Benzer”, 24 Eylül 2014, <https://tr.boell.org/tr/2014/09/24/mizah-yasadigi-yere-ve-zamana-benzer>, (Erişim tarihi: 25 Mart 2016).

4. Selçuk Erdem, “Biz de Bayılmıyoruz Sürekli Erdoğan Çizmeye”, *Cumhuriyet*, 11 Mayıs 2015.

olması dolayısıyla veri toplamada en büyük zorluk bu dergiye erişimde yaşanmıştır. Dergilerin basılı kopyalarının tamamının bir arada bulunduğu kapsamlı bir arşivin yokluğu, bu raporun en belirgin sınırlılıklarından biridir. Mizah dergilerine konu olan olayları ele alırken kullanılan ve alıntılanan haberler mümkün olduğunca *Cumhuriyet*, *Radikal*, *Hürriyet*, *Milliyet* ve *Birgün* gibi muhalif gazeteler ve Oda TV, T24 ve Diken gibi internet sitelerinden seçilmiştir.

Bu rapor; mizah dergileri ve güncel siyaset üzerine aşağıdaki sorulardan hareketle hazırlanmış ve çalışma boyunca şu sorulara bizatihi dergiler aracılığıyla cevaplar aranmıştır:

- Tanzimat'a dek uzanan mizah yayıncılığının değişmez/yerleşik ideolojik kodları var mıdır ve bu kodlar siyasi tarihimizin kritik evrelerinde nasıl üretilmiştir?
- Mizahın muhalif niteliği; faili meçhuller, askeri darbeler, e-muhtıra, parti kapatmalar ve siyasi yasaklamalar gibi gayri-insani ve anti-demokratik evrelerde nasıl işlemiştir?
- Dergiler, halkın iradesini temsil eden siyasi seçimleri ve seçim sonuçlarını nasıl ele almıştır?
- AK Parti hükümetleri süresince mizah dergilerinin takındığı muhalif tutum ilkeli mi yoksa ideolojik midir?
- Meclisteki muhalefet partilerine (CHP, MHP ve HDP) karşı nasıl bir eleştiri dili üretilmiştir?
- Dergiler, özellikle son yıllarda yükselen terör eylemlerine ve PKK'ya dair nasıl bir algı oluşturmuştur?
- Terörün çözümüne dönük üretilen "açılım politikaları" ve bölgeye yapılan yatırımlar dergiler tarafından nasıl okunmuştur?
- Hükümetin Alevi vatandaşlarla ilişkisi nasıl değerlendirilmiştir?
- Özellikle terör bağlamında devlet, asker, polis ve istihbarat nasıl resmedilmiştir?
- Terör saldırılarında öldürülen insanların kimlikleri arasında bir ayırım yapılmış mıdır?
- Dergiler, ülkenin dış politikasını ve özellikle Suriye'yle ilişkileri nasıl yorumlamıştır?
- Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, mizah dergilerinde nasıl ele alınmış ve hangi temsillerle ilişkilendirilmiştir?
- Erdoğan'ın "400 milletvekili" ve "üç çocuk" gibi demeçleri dergiler tarafından nasıl kurgulanmış ve kullanılmıştır?

- Erdoğan üzerindeki mizahi söylem, II. Abdülhamid ve Adnan Menderes dönemleri karikatürlerine benzemekte midir?
- Bugün, “Tayyip’siz bir mizah” mümkün müdür?
- Yolsuzluk ve siyasi ağırlıklı skandallar neden ve nasıl yalnızca Erdoğan’la ilişkilendirilmiştir?
- Mizah dergileri, ülke insanının manevi değerlerini nasıl çizmiştir? Bu mizahın İslamofobik olduğu söylenebilir mi?
- Dergiler, özellikle sanat üzerinden ne tür bir iktidar, özgürlük ve sansür anlayışı geliştirmişlerdir? Mizahın sınırları var mıdır? Sansür basın özgürlüğünün zıttı mıdır? Hakaret ve aşağılama bir eleştiri biçimi midir?
- Mizah dergileri ırkçılığa karşı nasıl bir eleştiri geliştirmektedirler?

DERGİLERE GENEL BAKIŞ

Türk mizah yayıncılığının en önemli köşe taşlarından olan ve Oğuz Aral tarafından kurulan *Gırgır* dergisinin bir devamı olarak nitelendirilemeyecek olan günümüz *Gırgır*’ı, 2008’den beri haftalık olarak yayımlanmaktadır. Öncesinde de birçok kez el değiştirmiş ve farklı isimlerle devamı getirilmeye çalışılmış olan dergi, 16 Mayıs 2015 tarihinde *Sözcü* gazetesinin eki olarak çıkmaya başlamıştır. 16 Aralık 2015’ten itibaren gazeteden ayrı, müstakil bir dergi olarak okurlarla buluşmaktadır. YAYSAT’tan edinilen bilgiye göre, 2015 yılının Mayıs’ına kadarki döneminde haftalık ortalama 40.000 adet dağıtılmış ve ortalama 4.900 adet satılmıştır.⁵ Mayıs itibarıyla *Sözcü* gazetesinin eki olması dolayısıyla gazete tirajına denk satış gerçekleştirmiştir. Mayıs’tan Aralık’a kadar *Sözcü*’nün günlük tirajı ortalama 300.000 civarında olmuştur. 23 Mart 2016 tarihi itibarıyla *Gırgır* dergisinin resmi Facebook sayfasında 47.700 beğeni, Twitter’da 21.903 ve Instagram’da 15.478 takipçisi vardır.

Leman dergisi, 1985 yılında efsanevi (!) *Gırgır*’dan ayrılan yazar ve karikatüristlerin kurduğu *Limon* dergisinin 1991’de kapanmasından sonra yayımladığı, bugünlere dek süren görece köklü bir dergidir. *Leman*, özellikle 1990’lı yıllarda Türkiye’de yaşanan hassas ve kırılğan olayların mizah dergileri içindeki en yakın tanıklarından biri olmuştur. 2010 yılında 1000. sayısını çıkaran dergi, YAYSAT verilerine göre 2015 yılı boyunca haftalık ortalama 37.500 adet dağıtım ve ortalama yaklaşık 10.000 adet satış yapmıştır. 23 Mart 2016 itibarıyla Facebook’ta 116.189 beğeni, Twitter’da 152.338 ve Instagram’da 6.315 takipçisi bulunmaktadır.

5. Dergilerin dağıtımı bayilere gönderilen sayıyı, satışı ise kaç adet satıldığını belirtmektedir.

Mizah dergiciliği, Türkiye'de genellikle kurucuların ayrılıp yeni dergi kurmalarıyla çoğalarak büyüyen bir yayıncılık sahasıdır. *Penguen* de bunlardan biridir. *Leman*'dan ayrılan Metin Üstündağ, Selçuk Erdem ve Erdil Yaşaroğlu gibi popüler yazar ve çizerler 2002 Eylül'ünde *Penguen*'i hayata geçirmiştir. Amblemi “uçmaya çalışan penguen” olan haftalık dergi, yeni nesil karikatüristler için önemli bir durak olmuştur. En son Mayıs 2015'ten bu yana Ece Temelkuran ve Ahmet Ümit gibi medyatik konukların da yazdığı dergi, yine YAYSAT'ın verdiği bilgilere göre 2015 yılında haftalık ortalama 56.650 dağıtım ve 29.000 satış rakamına sahiptir. Facebook'ta 22 Mart 2016 itibarıyla 2.924.168 kişi tarafından beğeni almış ve Twitter'da 3.242.068, Instagram'da ise 109.935 kişi tarafından takip edilmektedir.

Mizah dergilerindeki parçalanarak büyüme geleneği *Uykusuz*'da da devam etmiştir. Bu durum bir ayrışma ya da çatışmalı bölünme olmaktan öte, Türkiye'deki mizah yayıncılığını çeşitlendiren, derinleştiren ve farklı boyutlar açan bir gelişme olarak görülebilir. Mizah dergilerinin topyekun gücüne halel getirdiği de düşünülebilecek bu durum, aynı zamanda birçok yeni derginin kurulmasına ve fakat birçoğunun da kısa ömürlü olmasına neden olmuştur. *Uykusuz* dergisi bu açıdan mizah yayıncılık sektörü içinde tutunabilmiş, özellikle sosyal medyada geniş kitlelerce benimsenmiş bir dergidir.

2007 yılında *Penguen*'den ayrılan Umut Sarıkaya, Yiğit Özgür ve Ersin Karabulut gibi karikatüristlerin kurduğu dergi, 2015 YAYSAT verilerine göre en fazla satılan mizah dergisi olarak öne çıkmaktadır. Buna göre 2015 yılında haftalık ortalama 72.235 adet dağıtım ve 35.500 adet satışa ulaşmıştır. 24 Mart 2016 itibarıyla Facebook'ta 3.319.712 beğeni, Twitter'da 264.545 ve Instagram'da 294.915 takipçisi vardır. Görüldüğü üzere dergilerin kamuoyu üzerindeki etki gücü satış tirajlarından çok, sosyal medyada kalabalık bir kitle tarafından hızla ve kolayca paylaşılabilmesinden gelmektedir.

Gırgır, *Leman*, *Penguen* ve *Uykusuz* dışında, Türkiye'de *OT*, *Kafka Okur* ve *N'aber* gibi daha çok yaşamın ve gündelik ruh halinin getirdiği açmazları ele alan, buradan felsefe ve mizah türeten dergiler de vardır. Ne var ki güncel siyasetin kitle çeken gerilimlerinden uzak duran bu dergilerin ömrünün ne kadar uzun olacağı meçhuldür. Tam da bu noktada, *Cici* isimli dergiyi hatırlatmak gerekir. *Penguen*'den ayrılan Alpay Erdem'in başını çektiği grubun “Tayyip'siz Mizah Dergisi: (Ne o, zoruna mı gitti)” sloganıyla 2009 yılında kurduğu dergi, apolitik ve hatta yandaş olmakla itham edilmişti. “Hükümet yanlısı” olmadıklarını ve formüle edilen bilindik mizah yayıncılığına yalnızca yeni bir boyut kazandırmak istediklerini dile getirmek zorunda kalan ekip, belki de böyle bir sloganla, esasında

varlıklarını yalnızca “Tayyip”in⁶ şahsını tenkitle sürdüren ve argoya indirgenen çağdaş mizah kültürüne eleştirel bir gönderme yapmaktaydı. Derginin iki sayı sonunda kapanması ise, kendisini güncel siyasetin dışında tutmak isteyebilecek diğer dergiler için de karamsar bir tablo çizmiştir.

Güncel siyasete ve kişilere böylesine angaje olma zorunluluğu, yalnızca yerleşik solcular ve sekülerler için değil; dindar mizah dergilerinin de en önemli açmazlarından biridir. Çünkü kemikleşen bu mizahi anlayış, belli bir kötülükle mücadele etmek ve yine belli değerler üretmek yerine, ideolojik çerçevenin tayin ettiği şekilde sürekli olarak düşmanlar türetmeyi ve onunla devamlı kavga halinde olmayı gerektirmektedir. Nitekim mizahın tarihi, çoğu kez halk iradesine dayalı meşru iktidarların bir tür “kültürel darbe” şeklinde alaşağı edildiği ve yerleşik klişelerin tekrar tekrar üretildiği bir savaşın tarihidir.

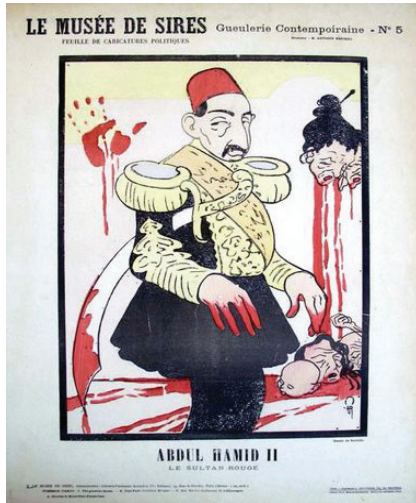
6. Dergi ve gazetelerde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan için “Tayyip” ifadesi kullanılmaktadır. “Tayyip” söylemi çok daha eskiye dayanmaktadır. Örneğin İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olduğu dönemde, Yargıtay’ın hapis cezasını onadığı takdirde Erdoğan’ın başına gelecekleri yazan 22 Nisan 1998 tarihli *Hürriyet* gazetesi “Tayyip’e Şok Ceza” manşetini atmıştı. Manşetin hemen altında ise o meşhur “muhtar bile olamaz” ifadesi bulunmaktaydı.

MİZAH YAYINCILIĞININ TARİHİ ARKA PLANI

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ

Bugün anlaşıldığı şekliyle modern mizah yayıncılığı Batı kaynaklıdır. Özellikle Fransız ve Amerikan devrimlerinin gölgesinde gelişmiş olan karikatür sanatı, tarihi olaylar karşısında ve toplumsal algının oluşmasında kritik roller üstlenegelmiştir. Batı tarzı mizahın Osmanlı topraklarına gelmesi II. Abdülhamid Han dönemine rastlar. Bu dönem mizahı II. Abdülhamid'i "saldırgan", "baskıcı" ve "geri kafalı" olarak konumlandırmıştır.

FIGÜR 1.

1896 tarihli karikatürde II. Abdülhamid "kadın ve çocuk katili" bir cani olarak resmedilmiştir.

Bu açıdan, Batı basınında çıkan II. Abdülhamid'in "sinsi", "eli kanlı" ve tahttan indirilmeyi hak eden "zalim" ve "sahtekar" imgesi, padişahın yerli mizah yayınlarındaki tasvirleriyle birbirini tamamlayıcı nitelikte olmuştur. "Despot" olmakla itham edilen padişahın,⁷ Osmanlı örneklerini ve *Karagöz*'ü yaygınlaştırmak için gösterdiği çaba ve girişimler mizah literatüründe göz ardı edilmiştir. Sultan II. Abdülhamid'den sonra yaşanan İttihat ve Terakki dönemi ise Türk mizah tarihinin en bereketli ve hür dönemlerinden biri olarak kodlanmış ve böylece mizah, resmi ideoloji övgüsü için araçsallaştırılmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra 40'a yakın mizah dergisi ve gazetesinin yayımlanmaya başlamasına rağmen, bunların tamamına yakınının kapanmak zorunda kaldığı bilgisi ise literatürde yüzeysel ifadelerle geçiştirilmiştir.

Teodor Kasap'ın kurduğu *Diyojen*'le başlayan Osmanlı'da mizah yayıncılığı, bugüne ulaşan özgürlük ve sansür ikileminin de başladığı noktayı ifade etmektedir. 183 sayıya ulaşmış olan ve yayın hayatı boyunca üç kez kapatılan *Diyojen* dergisi, ilk sayısından itibaren kendisini var eden Batı tarzı mizah kültürüne uyan politik bir misyona sahip olduğunu hiçbir zaman gizlememiştir. Öte yandan derginin temel düsturu, hükümetin ve halkın sorunlarına değinileceği ve ülkemize yabancı olan şeylerle alay edilip küçük görüleceği şeklinde ifade edilmiştir.⁸ Namık Kemal, Ali Bey ve Ebüzziya Tevfik gibi isimlerin imzasız yazılarıyla da desteklenen dergi, temsil ettiği ideoloji ve geliştirdiği dil ile kendisinden sonra gelecek tüm mizah dergilerini etkilemiştir. Teodor Kasap ise *Diyojen* dergisinin ardından *Çingiraklı Tatar*, *Hayal* ve *İstikbal* gibi gazeteler çıkarmış ve mizah literatüründe çok önemli bir yer edinmiştir.

İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİ

II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte, sayısı hızla artan mizah dergileri yine en fazla II. Abdülhamid'i malzeme edinmiş ve "sorunlu" ve "yetersiz" olarak tasvir etmiştir. Bu dönemde çoğu kısa ömürlü dergilerin dışında *Karagöz* ve *Cem* gibi görece uzun soluklu dergiler de çıkmaya başlamıştır. Ne var ki II. Meşrutiyet'in ilanını takip eden yıllarda iktidar olan İttihat ve Terakki Partisi döneminde de mizah basını, politik dil ve ürün olarak Abdülhamid'in kültürel mirasına saldırmaktan öteye gitmemiştir. İttihat ve Terakki'nin kontrolündeki veya onun geleneğini takip edecek dergiler için II. Abdülhamid herhangi bir Osmanlı padişahı olmasının çok ötesinde, sonu gelmeyen bir hesaplaşmaya karşılık gelmektedir.

7. II. Abdülhamid'in devletin başında olduğu ve II. Meşrutiyet'e dek geçen dönem, "despotizm" manasına denk gelen "istibdat" kelimesiyle tanımlanmaktadır.

8. Bkz. Bilal Arık, *Değişen Toplum Değişen Karikatür*, (Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul: 1998), s. 12.

Cumhuriyet'in ilanına dek süren ve Kurtuluş Savaşı'nı da kapsayan dönemde Sedat Simavi tarafından çıkartılan *Diken* ve onun bir tür devamı niteliğindeki *Gülyüz* ile Refik Halit Karay'ın *Aydede* ve sonrasında onun boşluğunu kapatmaya çalışan fakat *Aydede*'den farklı aidiyetlere sahip *Akbaba* dergileri öne çıkmış ve dergiler arasında temsil ettikleri ideolojiler bakımından ayrışmalar belirlemiştir. Güncel siyaset kadar mizah yayıncılığı açısından da oldukça hareketli geçen bu yılları, Osmanlı İmparatorluğu'nun resmen son bulup Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması takip etmiştir.

CUMHURİYET DÖNEMİ

Cumhuriyetin ilk yılları, muhalif kimliği açısından mizah yayıncılığının en çorak dönemidir. Bu dönem, her ne kadar günümüz mizahının temellerini teşkil etse de, muhalif ve sorgulayıcı bir duruştan bahsetmek güçtür. “Cumhuriyet dönemi mizahçıları Batılı değerlerle yetişmiş, seküler-milliyetçi bir eleştireliliğe sahiptir. Siyasi ve kültürel seçimlerini önce İttihatçılık, sonra CHP paradigması etkilemiştir.”⁹ Tek Parti felsefesinin de bir yansıması olarak, mizah dergileri “1923 Devrimi'nin bir tanıtım kataloğu gibidir” ve rejimi tümüyle “ululama” üzerine kuruludur.¹⁰ Buna rağmen birçok mizah tarihçisi, paradoksal olarak, Cumhuriyet mizahının geleneksel -yani bilim dışı- kalıpları yıkarak; yerine renkli ve zengin mizah algısı oluşturduğu görüşündedir. Öyle ki politik mizahın Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte resmi kimliğe büründüğünü belirten Ferit Öngören, “Cumhuriyet kültürü; sosyal alanda Ortaçağ'ın dar ve eski çemberinden kurtulmayı, bilimsel olmak anlamında Batı kültürüne açılmayı ifade etmiştir. Bu köklü dönüşüm, Cumhuriyet mizahının temel yapısını belirlemiştir” demiştir.¹¹

Özellikle Cumhuriyet'in ilanından sonra milli kimliğin inşasında rol alan mizahçılar, *Markopasha*'lı kırklı yıllara kadar bir yandan iktidarı desteklerken, bir yandan da mizahı hicivden çok, eğlence ve erotizm anlatısı unsuru olarak üretmişlerdir. Bu süreçte üst düzey siyasiler çizilmemiş ve siyasi ilişkiler eleştirilmemiştir. Örneğin zamanın en önemli mizah dergilerinden *Cem*'i 1927 yılında yeniden çıkartmaya başlayan Cemil Cem, aynı yıl vergileri eleştiren bir karikatürü sebebiyle yargılanmıştır. İktidarla arasındaki bu anlaşmazlık, derginin 1929'da kapanmasının da temel nedeni olmuştur. Batılılaşma, dergiler tarafından

9. Levent Cantek, “Mizah Yaşadığı Yere ve Zamana Benzer”, 24 Eylül 2014, <https://tr.boell.org/tr/2014/09/24/mizah-yasadigi-yere-ve-zamana-benzer>, (Erişim tarihi: 31 Mart 2016).

10. Turgut Çeviker, *Karikatürlerle Cumhuriyet Tarihi 1923-2008*, Cilt 1, (NTV Yayınları, İstanbul: 2010), s. 22 ve 24.

11. Bkz. *50 Yılın Türk Mizahı*, (İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: 1976), s. 69.

o günün tartışılmaz hakikati olarak benimsenmiş; o kadar ki Batılılaşma'yı, Murat Belge'nin tabiriyle “kadınların anasından doğma soyunması” gibi gösteren yayınlar bile yapılmıştır.¹² Bir yandan harf inkılabı özgürleşmeyle ve şapka kanunu modernleşmeyle ilişkilendirilirken; öte yandan Batılılaşma ve millileşmenin karşısındaki herkes bir hamlede darağacında çizilebilmiştir.

FIGÜR 2.

Akbaba dergisinin 4 Ekim 1928 tarihli sayısında İhap Hulusi imzalı “Odun yerine” başlıklı karikatürde şu diyaloga yer verilir:

- Demek kışın da köşkte kalacaksınız... İyi ama o karda kıyamette nasıl yaşayacaksınız, üşümez misiniz?

- Ah, niçin üşüyelim? Babamın kütüphanesi Arap harfleriyle yazılmış koca koca kitaplarla dolu, onları yakar yakar ısınırız!

İNÖNÜ VE MARKOPAŞA

1946 yılında kurulup Aziz Nesin ve Sabahattin Ali'nin yazdığı ve Mim Uykusuz'un çizdiği *Markopaşa*, Türk mizah tarihinin en dikkat çekici örneklerinden biridir. “Toplatılmadığı zamanlar çıkar” ya da “Yazarları hapisanede olmadığı zamanlar çıkar” sloganıyla yayımlanan *Markopaşa*, “Milli Şef” İsmet İnönü iktidarını içine alan bir muhalefet sahası açmaya çalışmıştır. *Markopaşa*'nın çıktığı dönem, Nazi Almanyası'nın Yahudi soykırımına alkış tutan bir tek partililik ve muhalefetsiz karikatürçülük dönemi idi. Halk deyişleriyle argoyu birleştiren *Markopaşa*¹³ mizah üzerinden muhalefet zemininin yeniden oluşmasına hizmet etmiştir. Fakat onun geliştirdiği muhalefet, Atatürk milliyetçiliğinin kalıplarını gözden geçirmek ve Cumhuriyet dönemi ilkelerini sorgulamak bir yana, İnönü iktidarının Kemalist çizgiden saptığı gözlem ve eleştirisine dayanmıştır. Karikatürden çok metin ağırlıklı olan *Markopaşa* muhalefeti, başka bir ifadeyle din ve geleneği dışlayan resmi ve seküler ideolojiyi yüceltmiş ve Atatürk'ün eleştirilmezliğini pekiştirmiştir.

12. Bkz. Çeviker, *Karikatürkiye 1: Karikatürün Serüveni*, s. 36.

13. Levent Cantek, *Markopaşa: Bir Mizah ve Muhalefet Efsanesi*, (İletişim, İstanbul: 2015), s. 185.

tarihinde hatta İkinci Meşrutiyet'ten bu yana görülmemiş bir yol olan mizahın hükümete muhalefeti, halkı şaşkınlıktan şaşkınlığa sürüklemiş, mizah bir anda sihirli bir güç kazanıvermiştir.”¹⁴ Öte yandan asılan ve yasaklanan siyasilere dair itirazsız ve teşvik edici bir mizah yayıncılığı söz konusudur. Bu dönemde Adnan Menderes, tıpkı II. Abdülhamid gibi diktatör, baskıcı, hırsız ve yalancı olarak resmedilmiştir.

Turgut Çeviker bu süreci şöyle özetlemektedir:

Yassıada'da yargılanmak üzere tutuklu bulunan DP'nin ileri gelenleri, basında çok ağır bir biçimde eleştirilebiliyordu. Mizah, özellikle karikatür, eleştiri konusunda önde gidiyordu. Karikatürcüler -henüz yargılanmakta olan- siyasi kişilere yönelmiş “yargısız infaz” karikatürleri çiziyordu. Habercisi, yazarı, çizeri ve fotoğrafçılarıyla birlikte “düşük”ler darağaçlarında sallandırılıyordu.¹⁵

27 Mayıs darbesinden bir gün sonra, *Cumhuriyet* gazetesinde Ali Ulvi Ersoy'un çizdiği ve Büyük Türk Ordusu'na ithaf olunan karikatürde darbeye destek verilmiştir. Aynı gün Turhan Selçuk da *Milliyet* gazetesinde darbeyi doğrudan Atatürk'le ilişkilendirmiştir. Darbe sonrası sükunu yücelten bu karikatürde Atatürk, “Artık rahatça uyuyabilirim!” demektedir.

FIGÜR 4.

Ali Ulvi Ersoy,
Cumhuriyet, 30 Mayıs
1960. 27 Mayıs darbe-
sinden bir gün sonra ya-
yınlanan ve Büyük Türk
Ordusu'na ithaf olunan
karikatür.

Menderes ve arkadaşları idam edilmiş, diğerleri hüküm giymiş ve siyasetten uzaklaştırılmıştır. Darbe sonrası mizah dergileri ise 1923 ve 1946 arasında olduğu gibi, belirgin bir tepkisizleşme içine girmiştir. Literatürün büyük bir kısmında bunun sebebi olarak, sanatın ve mizahın beslendiği kanalların tıkanması gösterilse de, esasında bu, mizah ve vesayet arasındaki yerleşik uyum ve birbirlerini yeniden

14. Bkz. *50 Yılın Türk Mizahı*, (İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: 1976), s. 79.

15. Çeviker, *Karikatürkiye 1: Karikatürün Serüveni*, s. 25.

üretme geleneğinden kaynaklanmıştır. Tarihin hiçbir döneminde karikatürcülerin eleştiri okları “basın, asker ve üniversite üçlüsü”ne isabet etmemiştir.

Politik mizahın sessizleşmeye başladığı darbe sonrası yıllarda dergiler en fazla gündelik yaşam, eğlence ve erotizm etrafında kurgulanmıştır. Örneğin Oğuz Aral’la özdeşleşen *Gırgır*, kurulduğu 1972’den itibaren bu akımın gelmiş geçmiş en dikkat çekici örneklerini vermiş ve yıllar boyu geniş halk kitleleri tarafından takip edilmiştir. Öyle ki *Gırgır*, 500 bine varan tirajıyla Türk mizah dergi yayıncılığı tarihinin en yüksek satış düzeyine ulaşmıştır. Oğuz Aral’ın yetiştirdiği ekip, 1990’lı ve 2000’li yılların mizah yayıncılığının iskeletini oluşturmuştur. Aynı yıllarda *Fırt*, *Çarşaf*, *Avni*, *Limon*, *Hıbr* ve *Pişmiş Kelle* gibi tutulan mizah dergileri de çıkmıştır. Erol Simavi tarafından çıkarılan *Çarşaf*, *Hürriyet* gazetesinin eki olarak son bulduğu 17 yıllık yayın hayatı boyunca *Gırgır* ve *Fırt* dergilerinin gölgesinde kalmış; *Limon* da 1990’lı yıllarda daha politize olan *Leman*’a evrilmiştir. Kurucu mizahçıların hayata veda ettiği 2000’ler ise, *Leman* dışında *Gırgır*, *Penguen* ve *Uykusuz* gibi dergilerle birlikte politik mizahın yeni bir kimlik kazanmaya başladığı yıllar olmuştur.

Raporun bu noktasına kadar anlatılan Türk mizahi söylemi, 2002’de başlayan AK Parti hükümetleri döneminde de gündemi yoğun bir şekilde takip etmiş ve yeniden üretmiştir. Bu aşamada 1990’lardan başlayarak fakat özellikle AK Parti hükümetleri süresince yaşanan Türkiye ve dünyadaki kritik olaylar karşısında mizah dergilerinin aldığı pozisyonlarını, hegemonik göndermeleri, özgürlük ve sansür tartışmalarına sebep olan üslubu detaylı bir şekilde analiz etmek gerekmektedir. Yakın tarihteki her olayı tek tek ele almak mümkün olmamakla birlikte, raporda özellikle politik mizahın konumlanması açısından çıkarım sağlamada sembolik değeri olan olaylara yer verilmektedir.

AK PARTİ DÖNEMİ OLAYLARI VE “TAYYİP” MİZAHİ

TERÖR

Mizah dergileri, yöntem olarak söylemleri belli aralıklarla tekrar ederek gündemde tutmakta ya da gündem oluşturmaktadır. 2015-2016 yıllarında dergilerde en fazla üzerinde durulan kişi Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve en çok tekrarlanan söylemlerden biri ise 400 milletvekili meselesidir. Erdoğan’ın yeni anayasanın gerekliliği için ifade ettiği, “400 milletvekili temenni ediyorum” sözü mizah dergileri tarafından PKK’ya karşı bölgede başlatılan askeri operasyonlarla ilişkilendirilmiş ve Kasım 2015 seçim sürecinde, özellikle gelen şehit haberleriyle birlikte sunulmuştur.

Örneğin *Penguen* Dağlıca’da 6 Eylül 2015 tarihinde PKK terör örgütünün yola döşediği el yapımı bombaların patlatılması sonucu şehit olan 16 askerin ardından, siyah bir kapak üzerinde “Rabia Selami”na benzer el hareketi yapan Erdoğan portresine ve “400 vekil alınsaydı, bu kapak olmazdı” şeklindeki bir metne yer vermiştir.¹⁶ Benzer şekilde *Leman* dergisi de askerlerin “Her şey dörtüyz vekil için” sözlerini marş olarak okudukları bir kapakla çıkmıştır.

16. *Penguen*, 10 Eylül 2015, Sayı: 2015/37.

FİGÜR 5.

8 Eylül 2015 tarihli sayısında *Leman* dergisi, Erdoğan'ın 400 vekil söylemini, Dağlica saldırısıyla ilişkilendirmiş ve 16 askerin şehit olduğu bu saldırıyı gerçekleştiren PKK'nın ismini dahi anmamıştır. Kapak *Leman*'ın PKK'ya bakışı hakkında da fikir vermektedir.

400 vekil tartışmasından birkaç ay önce, 19 Temmuz 2015'de KCK Yürütme Konseyi Eşbaşkanı Cemil Bayık'ın halkı silahlanmaya, tünel ve siper hazırlamaya çağırması,¹⁷ mizah dergilerince ele alınmamış ve tartışılmamıştır. Abdullah Öcalan sonrası PKK'da en sık gündeme gelen isimlerden olan Cemil Bayık, ele alınan dört mizah dergisinde hiçbir zaman kapağa taşınmamış ve terör sorununun bir unsuru olarak eleştirilmemiştir. Bununla birlikte özellikle yine *Leman* ve *Gırgır* dergileri, Erdoğan figürü üzerinden AK Parti hükümetini bölgedeki açmazın kaynağı ve DAİŞ'in destekçisi olarak göstermiştir.¹⁸

Esasında 400 vekil tartışmanın öncesinde de mizah dergileri baskınları, pusuları ve tehditleri dolayısıyla terörü tenkit etmemiş ve fail olarak PKK'yı işaret etmemiştir. Özellikle 1990'lı yıllarda yaşanmış faili meçhuller ve terör eylemlerine yakından tanık olan *Leman* dergisi, şiddet sürecinin devlet kaynaklı olduğu fikrini savunagelmıştır. Bu devlet vurgusu zamanla Parlamenteoya, sonra AK Parti hükümetine ve en son olarak da Erdoğan'ın şahsına indirgenmiştir. Bunun

17. Bkz. "Cemil Bayık: Tüm Halkımız Silah Almalı, Kendini Eğitmeli ve Örgütlemeli", T24, 19 Temmuz 2015, <http://t24.com.tr/haber/cemil-bayik-tum-halkimiz-silah-almali-kendini-egitmeli-ve-orgutlemeli,303392>, (Erişim tarihi: 2 Nisan 2016).

18. *Gırgır*, 18-25 Haziran 2014, Sayı: 25; *Leman*, 5 Ağustos 2014, Sayı: 32; *Leman*, 2 Eylül 2014, Sayı: 36; *Gırgır*, 3-10 Eylül 2014, Sayı: 36; *Leman*, 16 Eylül 2014, Sayı: 38; *Gırgır*, 24 Eylül-1 Ekim 2014, Sayı: 39.

sonucunda *Leman* dergisi, terör örgütü tarafından okunan ve benimsenen bir dergiye dönüşmüştür. Diyarbakır Büyükşehir Belediye Eşbaşkanı Gülten Kışanak, BDP Eş Başkanı olduğu dönemde, "Dağdakiler dergi istiyorlar, kitap istiyorlar. En çok da *Leman* dergisi istiyorlar" demişti.¹⁹ PKK'yı nadiren "terör" olarak tanımlayan *Penguen*'in aksine *Leman*, *Gırgır* ve *Uykusuz* dergileri bu kavramı en fazla devlet, hükümet ve Erdoğan vurgularına etiketlemektedir.

FIGÜR 6.

23 Ocak 2016 tarihinde *Leman* dergisi, Cizre'deki operasyonlarda özel hareket polislerinin okulu karargah olarak kullandıklarını ya da okula saldırdıklarını ima ettiği karikatüründe, okullar dahil tüm kamu kurumlarını yok etmeyi hedefleyen PKK terör örgütünü işaret etmemiştir.

PKK'ya karşı operasyonlara katılan güvenlik görevlileri, mizah dergileri tarafından, bu kapakta olduğu gibi çirkin, duygusuz ve basiretsiz olarak gösterilmektedir.

Mizah dergilerinin sergilediği duruş, Temmuz 2015'ten sonra başlayan güvenlik operasyonları karşısında da değişmemiştir. Örneğin *Uykusuz* dergisi, operasyon için bölgeye giden özel hareket timlerini, 90'lı yılların işkence ve faili meçhul cinayetleriyle bağlantılandırmıştır.²⁰ Bu noktada dikkat çekici bir husus olarak, dergilerin güvenlik birimlerinden asker ve polis arasına belirgin bir ayırım koyduğunu belirtmek gerekir. Buna göre operasyonlarda polisler ve polis teşkilatı en kötücül karakter olarak resmedilmektedir. Bu tasvir özellikle Gezi Parkı Şiddet Eylemleri esnasında netlik kazanmış ve terör operasyonlarıyla birlikte yükseliş göstermiştir.

Özellikle Sur, Lice, Cizre, Nusaybin ve Şırnak'ta PKK militanları tarafından açılan hendekler ve barikatlar hakkında yorum yapmamış olan *Leman* dergisi, 16 Şubat 2016 tarihli dergi kapağında Ahmet Davutoğlu'nu Cizre'ye giden ambulansları engelleyip cenaze araçlarına yol veren biri olarak resmetmiştir. *Gırgır* da Cizre'deki

19. Bkz. "Kandil Okumak İçin Hangi Dergiyi İstiyor?", 16 Nisan 2013, <http://www.gazeteciler.com/gundem/kandil-okumak-icin-hangi-dergiyi-istiyor-65113h.html>, (Erişim tarihi: 2 Nisan 2016).

20. Bkz. *Uykusuz*, 28 Temmuz 2011.

olayların sorumlusu olarak yine Davutoğlu'nu işaret etmiştir.²¹ Dergiler, özyönetim ilanı, hendekler, barikatlar ve tuzakların kim tarafından, neden ve nasıl hayata geçirildiği hakkında eleştirel bir sorgulamaya gitmemiştir. Aynı mizah dergileri, örneğin *Uykusuz*, 28 Aralık 2011 tarihinde 34 vatandaşın yaşamını yitirdiği Uludere olayı sonrasında medyayı üç maymunu oynamakla suçlamıştır.²² Şehit haberleri, dergiler tarafından AK Parti'ye karşı, özellikle Kasım 2015'te yapılan seçimler öncesi bir tür propaganda unsuru olarak kurgulanmıştır.

Bu kurgu, PKK'yla arasına mesafe koymaktan kaçınan HDP'nin seçim kampanyaları süresince "sempatikleştirilme"sine eşlik etmiştir. Buna göre Erdoğan savaş tamtamları çalan ilkel kabile reisi gibi resmedilirken,²³ Demirtaş bir barış elçisi olarak gösterilmiştir. HDP'nin yüzde 13 civarı oy aldığı Haziran 2015 seçimlerinin ardından, partinin Eş Genel Başkanı Figen Yüksekdağ'ın, "Biz sırtımızı YPJ'ye, YPG'ye ve PYD'ye yaslıyoruz, bunu söylemekte ve savunmakta hiçbir sakınca görmüyoruz"²⁴ sözü de mizah dergileri tarafından bir şiddet ve terör vurgusu olarak görülmemiştir. Bu noktada HDP'de yükselen etnik milliyetçiliği öne çıkartan söylemler mizah dergilerince pekiştirilmiş ve HDP'nin dili karikatürler üzerinden yeniden üretilmiştir.

FIGÜR 7.

8 Ağustos 2015 tarihli *Gırgır* dergisi, teröre karşı yapılan operasyonlarda şehit olan güvenlik görevlilerinin ve teröristlerin ölüm sebebi olarak Erdoğan'ı işaret etmiştir.

Sinirli ve kibirli gösterilen bu Erdoğan imgesi, dergilere göre, ülkedeki tüm kötülüklerin ve otuz yılı aşkın geçmişi olan PKK terörizminin kaynağı gibi sunulmaktadır.

21. Bkz. *Gırgır*, 27 Ocak–2 Şubat 2016, Sayı: 5.

22. *Uykusuz*, 5 Ocak 2012 tarihli sayısının kapağında, Uludere'de savaş uçaklarının bombardımanında hayatını kaybeden 35 köylüyle ilgili haberin CNN Türk, NTV ve Habertürk'te 12 saat gecikmeyle verilmesini eleştirmiştir. Bu kapak, *MediaCat* dergisi tarafından yılın en iyi mizah dergisi kapağı seçilmiştir. Bkz. "2012'in En Çarpıcı Mizah Dergisi Kapağı Uykusuz'dan", *Evrensel*, 5 Ocak 2013, <http://www.evrensel.net/haber/45623/2012nin-en-carpici-mizah-dergisi-kapagi-uykusuzdan>, (Erişim tarihi: 3 Nisan 2016).

23. *Leman*, 28 Temmuz 2015, Sayı: 29.

24. Bkz. *Sabah*, 31 Haziran 2015.

Muhafif tutarsızlık ya da ilkesiz muhalefet, mizah yayıncılığı açısından PKK meselesini aşan köklü bir sorundur. Örneğin 2 Temmuz 1993'te gerçekleşen "Sivas katliamı"nı sayısız kez gündeme taşıyan mizah dergileri, olaydan yalnızca üç gün sonra Erzincan'ın Kemalîye ilçesine bağlı Başbağlar köyünde PKK tarafından 33 sivil vatandaşın öldürülüp köyün ateşe verildiği "Başbağlar katliamı" hakkında eleştiri zemini oluşturmamıştır. Bu ikircikli duruş, 20 Temmuz 2015'te gerçekleşen ve 34 kişinin yaşamını yitirdiği Suruç'taki intihar saldırısı ve ardından Şanlıurfa'nın Ceylanpınar ilçesinde görev yapan polis memurları Feyyaz Yumuşak ve Okan Acar'ın uykularında şehit edilmesi olaylarında da kendini göstermiştir. Kobani'ye geçmek için toplanan grubun uğradığı saldırı, *Gırgır* dergisinin kapağına DAİŞ eleştirisinin bir adım ötesinde "Allaaahu Akbaaar" diye bağırarak biri üzerinden İslamofobik figürlerle taşınmıştır.²⁵ *Penguen* ise, tıpkı *Gırgır* gibi, saflığı ve iyi niyeti temsil eden oyuncak imgesini öne çıkarmıştır. Öte yandan dergiler, PKK'yla bağlantılı Apocu Fedai Timi'nin üstlendiği saldırıda şehit edilen Ceylanpınar'da görevli iki polis memuru hakkında sessizliklerini korumuşlardır.

FIGÜR 8.

23 Temmuz 2015 tarihli *Uykusuz* dergisi, Suruç'taki intihar saldırısı karşısında Emniyet, İçişleri Bakanlığı ve MİT'in "uyuduğunu" ve ölümlere seyirci kaldığı belirtmiştir.

Derginin bakışına göre, bu kurumlar, aynı zamanda, ülkedeki insanların özellikle de gençlerin özgür yaşamalarına engel olmaktadır.

10 Ekim 2015'te Ankara'da DİSK, KESK, Türk Tabipleri Birliği, TMMOB, HDP ve pek çok sivil toplum örgütünün katılımıyla düzenlenen Barış Mitingi'ndeki

25. *Gırgır*, 25 Temmuz 2015, Sayı: 31.

yüze yakın vatandaşın hayatını kaybettiği patlamalardan sonra, *Uykusuz* dergisi MİT'i hedef almış ve ihmalkar, başına buyruk ve duyarsız bir kurum olarak tasvir etmiştir.²⁶ 24 Ekim 2015 sayısında *Gırgır* ise, olay sonrasında Başbakan Ahmet Davutoğlu'nu bu patlamaların partinin oy oranlarını artırıp artırmadığını merak eden bir lider olarak betimlemiştir.²⁷ Dergilerin bu yaklaşımı, Selahattin Demirtaş'ın hem Suruç hem de Barış Mitingi saldırılarından sonra yaptığı açıklamalarla örtüşmüştür. Suruç katliamını, "Saray'a bağlı özel Gladyo Örgütü"nü yaptığı iddia eden²⁸ ve Barış mitingindeki patlamanın ardından AK Parti'yi terörle arasına mesafe koymaya davet eden Demirtaş²⁹ gibi mizah dergileri de AK Parti'yi DAİŞ'le defalarca aynı kapakta çizmiştir.

FIGÜR 9.

Leman dergisinin 16 Mart 2016 tarihli sayısında Ankara'daki saldırıyı kapağına taşımıştır. Bu katliam PKK'yla aynı çizgideki yasadışı terör örgütü TAK tarafından üstlenilse de, dergi patlamayı Erdoğan'ın başkan olma isteğiyle ilişkilendirmiş ve ölümlerin sebebi olarak bunu göstermiştir.

Sabah ve *Akit* gazetelerinin işlenen suçu örten medya kuruluşları olarak tasvir edildiği kapakta TAK'a dair ibare bulunmamaktadır.

Son yıllarda ismini özellikle büyük kentler ve turistik yerlerde sivillere dönük eylemleriyle duyuran PKK'nın uzantısı TAK terör örgütü, 17 Şubat 2016'da yine Ankara'da askeri servis aracının geçişi sırasında bomba yüklü araçla saldırı

26. *Uykusuz*, 15 Ekim 2015, Sayı: 42.

27. *Gırgır*, 24 Ekim 2015, Sayı: 44.

28. Bkz. "Demirtaş: Suruç Katliamını Saray'a Bağlı Özel Gladyo Örgütü Yaptı", T24, 28 Temmuz 2016, <http://t24.com.tr/haber/demirtas-suruc-katliamini-saraya-bagli-ozel-gladyo-orgutu-yapti,304313>, (Erişim tarihi: 3 Nisan 2016).

29. Bkz. "Selahattin Demirtaş'dan Patlama İçin Olay Sözler", internethaber.com, 10 Ekim 2015, <http://www.internethaber.com/selahattin-demirtasdan-patlama-icin-olay-sozler-1477694h.htm>, (Erişim tarihi: 3 Nisan 2016).

düzenlemiş ve olayda 29 kişi yaşamını yitirmiş; bu olay mizah dergileri tarafından ele alınmamıştı. Operasyonlar ve şehit haberlerinden AK Parti hükümetini sorumlu tutan ve çözümü uzlaşmada gördüğünü vurgulayan mizah dergileri açısından en paradoksal nokta, dergilerin şiddet dilinin üretilmesinde üstlendikleri rolden ziyade demokratikleşmeyi ifade eden "açılım süreci"ni desteklememiş olmalarıdır.

GELİŞİM VE AÇILIM PROJELERİ

90'lı yıllara damgasını vurmuş IMF (Uluslararası Para Fonu) borçlarının 14 Mayıs 2013 tarihi itibarıyla kapatılması, bu borçları yıllarca ve sayısız kez kapaklarına taşıyan mizah dergilerinin ilgisini çekmemiştir. Bu yaklaşım Mavi Akım, Marmaray, Kanalistanbul, üçüncü havaalanı ve üçüncü köprü gibi büyük ölçekli projeler üzerinde eleştirici bir formda sürdürülmüştür. Benzer şekilde örneğin Aselsan'ın öncülük ettiği savunma sanayii alanındaki başarıların ya da ilk yerli keşif uydusu Göktürk-2'nin uzaya gönderilmesinin dergiler için yayın değeri olmamıştır. Dahası Göktürk-2 için düzenlenen törende ODTÜ'ye gelen Erdoğan'ın protesto edilmesi mizah dergileri tarafından desteklenmiştir. Devletin gerçekleştirdiği atılımlar içinde belki de en fazla tartışılan ve eleştirilen mesele İstanbul'a yapılan "üçüncü köprü" olmuştur. Köprü, Gezi Parkı Şiddet Eylemleri'nden Yavuz Sultan Selim'in tarihi kişiliğine dek geniş kapsamlı tartışmaların odağı olmuştur.

FIGÜR 10.

Bu kapak, üçüncü köprü-nün isminin Yavuz Sultan Selim Köprüsü olarak belirlenmesinden hemen sonra, 17 Temmuz 2013 tarihli *Leman* dergisi tarafından yayınlanmıştır.

Dergi, Alevi kıyımı yapmakla itham ettiği "eli kanlı" padişah ile "şiddet" ve "rant" politikalarıyla suçladığı AK Parti iktidarını ilişkilendirmektedir.

Üçüncü köprü gündemiyle ilişkili olarak *Uykusuz* dergisi de, 24 Kasım 2015'te Türk hava sahasını ihlal edip uyarıları dikkate almadığı gerekçesiyle Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) tarafından düşürülen Rus uçağıyla ilgili hazırladığı kapakta, üçüncü köprü ve üçüncü havalimanlarını yapan hükümetin üçüncü dünya savaşını da çıkaracağını ima etmiştir.³⁰ Öncesinde İzmir ve Yalova gibi illerde belediye işleri kapsamında tahrip edilen ormanlık alanlara dair eleştiri sunmayan *Gırgır* dergisi, üçüncü köprünün yeşil alanları yok edeceğini vurgulamıştır.³¹

Üçüncü köprü dışında, “Cumhurbaşkanlığı Külliyesi” de mizah dergileri tarafından sıklıkla işlenen bir diğer konudur. *Gırgır* ve *Penguen*, Külliye’yi hem yapımında hem de kullanımında neden olduğu masraflarla eleştirmenin ötesinde hırsızlıkla ilişkilendirmiştir.³² Külliye, Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın dergiler tarafından “padişah” olarak kodlanmaya³³ başlanması yolunda en önemli sembollerden biri olarak kullanılmıştır. Bir yandan muhalefet partileri hiçbir şekilde “Saray” a gitmeyeceklerini beyan ederken³⁴ öte yandan dergiler Külliye’yi Erdoğan’ın kişisel mülkü gibi göstermişlerdir. FETÖ/PDY operasyonlarının başlamasından sonra kısa süreliğine *Zaman* gazetesinin eki olarak çıkan mizah dergisi *Püff*’ün konuya yaklaşımı diğer mizah dergilerinden farklı olmamıştır. Fetullah Gülen’in Recep Tayyip Erdoğan’ı “uzun” kavramıyla tanımladığı ortaya çıktıktan hemen sonra,³⁵ *Gırgır* dergisi de bu sıfatı kullanmaya başlamıştır.³⁶

İncelenen mizah dergileri hem açılım sürecinin dondurulmasından rahatsız olup hükümeti sorumlu tutmuş hem de açılım sürecinde yapılan girişimlere destek vermemiştir. 18. İstanbul Caz Festivali’nde Kürtçe şarkı söylediği için yuhalanan Aynur Doğan’ı³⁷ ve ödül aldığı Magazin Gazetecileri Derneği’nin gecesinde linç edilen Ahmet Kaya’yı kapağına taşıyan *Leman* dergisi;³⁸ Kürtçe yayın yapan TRT 6’yı, Nazım Hikmet’in vatandaşlığının iadesini ve 1 Mayıs İşçi Bayramı’nın 31 yıl aradan sonra yeniden Taksim’de kutlanışını görmemiştir.

30. *Uykusuz*, 26 Kasım 2015, Sayı: 48.

31. *Gırgır*, 22-29 Temmuz 2009, Sayı: 29.

32. Bkz. *Penguen*, 13 Kasım 2014, Sayı: 634; *Gırgır*, 22-29 Temmuz 2015, Sayı: 17. *Gırgır* dergisi, 27 Haziran 2015 sayısında, Külliye’de “1 Milyon Liralık İftar” verildiğini çizmiş, bilgi bizzat Cumhurbaşkanlığı tarafından yalanlanmıştı. Daha fazla bilgi için bkz. “Muhtarlarla İftar Programı’nda (Yedinci Muhtarlar Toplantısı) Yaptıkları Konuşma, TC Cumhurbaşkanlığı, <http://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/32961/muhtarlarla-iftar-programinda-yedinci-muhtarlar-toplantisi-yaptiklari-konusma.html>, (Erişim tarihi: 3 Nisan 2016).

33. *Penguen*, 11 Aralık 2014, Sayı: 638; *Leman*, 18 Ağustos 2015, Sayı: 32; *Gırgır*, 14 Kasım 2015, Sayı: 47.

34. Bkz. “Davet Gelmeden ‘Ret’ Geldi”, *Hürriyet*, 15 Haziran 2015.

35. Bkz. “Fethullah Gülen’den Erdoğan Hakkında Şok Sözler”, *Akşam*, 21 Mart 2014.

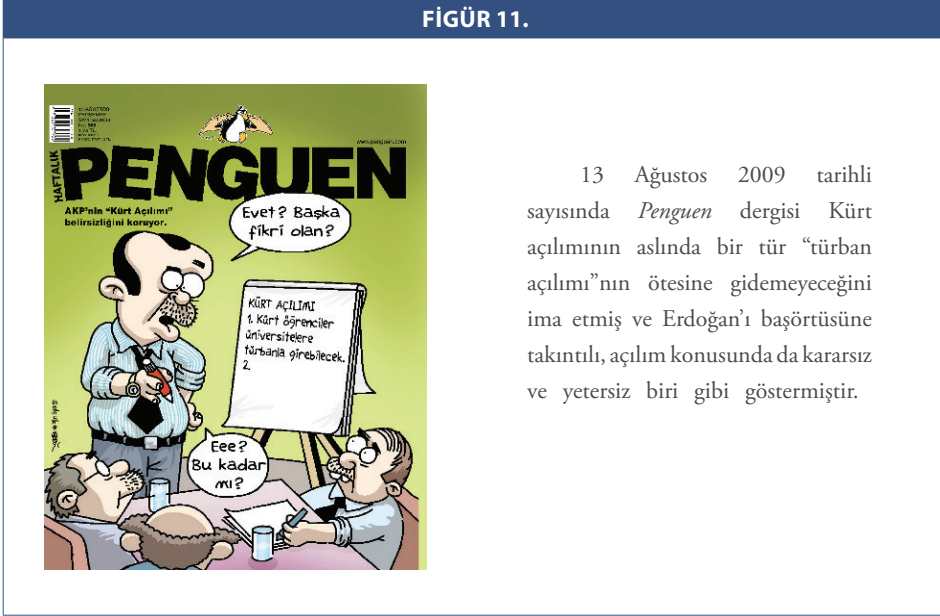
36. *Gırgır*, 19-26 Mart 2014, Sayı: 12.

37. Bkz. “Caz Festivalinde Kürtçe Şarkı Söyleyen Aynur Yuhalandı”, *Radikal*, 16 Temmuz 2011.

38. *Leman*, 20 Temmuz 2011, Sayı: 30.

Penguen de, 20 Ağustos 2009 tarihli sayısında, "Diyarbakır'a Kürtçe bilen polis takviyesi yapılacak" haberini, "Eller yukarı, teslim ol ve dur vururum'un Kürtçelerini bilen" polislerin alınacağı şeklinde yorumlamıştır. Yalnızca Kürtçeyle sınırlı olmayan benzer demokratik gelişmelerin polis teşkilatı dışında birçok kamu kurumunu kapsadığı göz ardı edilmiştir.

FIGÜR 11.

13 Ağustos 2009 tarihli sayısında *Penguen* dergisi Kürt açılımının aslında bir tür "türban açılımı"nın ötesine gidemeyeceğini ima etmiş ve Erdoğan'ı başörtüsüne takıntılı, açılım konusunda da kararsız ve yetersiz biri gibi göstermiştir.

Bunun yanında açılım sürecinde Türkiye Cumhuriyeti devletinin PKK'yı silahları terk etmeye zorlaması dergilerce eleştirilirken, barış sürecinin sürdürülebilirliği yolunda PKK ve HDP'ye hiçbir sorumluluk yüklenmemiştir.³⁹ "Gelin hep beraber elimizi taşın altına koyalım" diyen Erdoğan'ın⁴⁰ çağrısı ve ardından 4 Nisan 2013'te hayata geçirilen "Akil İnsanlar" projesi, dergiler tarafından hem samimiyetsiz hem de kötü niyetli bulunmuştur. Akil İnsanlar heyetindekileri "yandaş" ve "liboş" olarak tanımlayan *Leman* dergisi, "İşte *Leman*'ın akil adam önerisi" diye çizdiği kapak figüründe çirkin ve biçimsiz bir mahluka yer vermiştir.⁴¹ Oysa heyette, bugün itibarıyla hükümete oldukça mesafeli olan Kadir İnandır, Lale Mansur, İzzettin Doğan, Zübeyde Teker, Baskın Oran, Murat Belge, Lami Özgen, Doğu Ergil ve Mithat Sancar gibi isimler bulunmaktaydı.

39. Açılım konusunda çizilmiş karikatür albümü için bkz. "Karikatürlerle Kürt Açılımı," *Milliyet*, <http://www.milliyet.com.tr/fotogaleri/38879-yasam-karikaturlerle--kurt-acilimi-/1>, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2016).

40. Bkz. "Yine Görüşebiliriz", *Vatan*, 27 Eylül 2012.

41. *Leman*, 3 Nisan 2013, Sayı: 14.

Bu süreçte Alevi açılımı, azınlık vakıf mallarının iadesi, Akdamar dahil birçok eski kilisenin yeniden ibadete açılması, yargı reformları, kamuda başörtüsü serbestiyeti ve üniversite harçlarının kaldırılması gibi gelişmeler mizah dergilerinde olumlu girişimler olarak değerlendirilmemiştir. 23 Kasım 2014'te Dersim'e giden ve burayı tarihteki yeri itibarıyla "Modern Kerbela" olarak tanımlayan Ahmet Davutoğlu'nun⁴² bu ziyareti, gerek Demokratik Halklar Federasyonu gibi sol örgütler ve gerekse mizahçılar tarafından eleştirilmiştir. Örneğin *Gırgır* dergisi, Erdoğan'ı Davutoğlu'na cop verirken ve "Al bunu! Seviyosan git açıl bence!" derken göstermiştir.⁴³ Aynı kapağın üst kısmına ayrıca, "Davutoğlu'nun ziyareti sırasında polis protestoculara cop ve biber gazı ile müdahalede bulundu" cümlesi eklenmiştir. Haberin kaynağı olan görüntüler incelendiğinde, derginin yaptığı bu vurgunun gerçeğe dayanmadığı görülebilmektedir.

FİĞÜR 12.

Gırgır'ın Alevi açılımı üzerine hazırladığı kapak Erdoğan'ı şiddet yanlısı olarak resmederken; Davutoğlu'nu ise Erdoğan tarafından kışkırtılan pasif bir lider olarak konumlandırmıştır.

Dergiye göre, hükümetin Dersim için attığı adımlar isabetsiz ve samimiyetsizdir.

42. Bkz. "Başbakan Davutoğlu: Dersim, Modern Kerbela'ydı", Aljazeera Turk, 8 Kasım 2014.

43. *Gırgır*, 26 Kasım-3 Aralık 2014, Sayı: 48.

Gırgır dergisi,⁴⁴ olayın yaşandığı 2012 Temmuz’una kadar hiçbir etnik ve mezhepsel çatışmanın yaşanmadığı Malatya’nın Doğanşehir ilçesine bağlı Sürgü kasabasında vatandaşları sahura kaldırmak amacıyla çalınan davuldan rahatsız olan Alevi vatandaşlarla davulcu arasında yaşanan ve daha sonra kasabaya yayılan bir kavgayı konu almıştır. Kapakta her zamanki gibi sınırlı bir Erdoğan figürü ağzından ateş çıkarmakta ve bu ateşle olabildiğince çirkin çizilmiş bir Müslüman karakterin elindeki odunu yakmaktadır. Bu burnu abartılı büyük, dişleri biçimsiz, göz bebekleri silik, kel ve göbekli Müslüman figür, “Hay ağzına sağlık! Biz böyle Alevi seviyoruz işte.” sözlerini sarfetmektedir. Irk ve mezhep ayrımcılığını kışkırtan bu kapağın üst metninde, “Erdoğan ve AKP’nin Alevi düşmanı politikaları meyvelerini vermeye başladı” sözleri yazılmıştır.

Bu olaydan birkaç ay önce, mizah dergileri tarafından sıklıkla “Alevi düşmanlığıyla” itham edilen Erdoğan, Dersim katliamı için devlet adına özür dilemiş⁴⁵ ve benzer özrü CHP’nin de dilemesi gerektiğini belirtmiştir. Bu durum CHP’de parti içi krize neden olmuş, kimi vekiller bu özrü kaçınılmaz bir gereklilik olarak görürken kimileri de Dersim İsyanı’nın zorunlu bastırılışı olarak yorumlamıştır. Milletvekillerinden Onur Öymen’in katliamı meşru gören söylemi *Penguen* tarafından basitçe bir “gaf” olarak geçiştirilirken,⁴⁶ özür dileyen Sezgin Tanrıku ve bu özrü eleştiren Şahin Mengü ve Ali Rıza Öztürk arasındaki gerilim,⁴⁷ *Leman* dergisinin sorumlunun yine AK Parti olduğunu ima eden yorumuyla ironik bir hal almıştır.⁴⁸ 30 Kasım 2011 tarihli *Leman* kapağında AK Parti’ye ithafen şöyle denmiştir: “Kendisi gibi olmayana hayat hakkı tanımayan kafanın katliamları örtbas etme alışkanlığı Dersim ile yeniden depreşti. Sivas da tartışılın, Kahramanmaraş da, 1915 de.” Yüzleşilmesi ve hesaplaşılması gereken sayısız olayla dolu Cumhuriyet tarihinin içinden *Leman*’ın Dersim, Sivas, Maraş ve Ermeni olaylarını seçip vurgulaması, derginin temsil ettiği ideolojik duruşu ortaya koymaktadır.

ANTI-DEMOKRASİ

19 Mart 2015 tarihli sayısında *Uykusuz* dergisinin kapağına “kayıp oğlunun kemikleri”ni soran Kürt annenin karşısına yine “Uzun Adam” konmuştur. Buna

44. *Gırgır*, 1-8 Ağustos 2012, Sayı: 32

45. Bkz. “Dersim İçin Özür Diliyorum”, *Radikal*, 24 Kasım 2011.

46. Bkz. 19 Kasım 2009 tarihli *Penguen* dergisi.

47. Bkz. “CHP’den Dersim Özrü Parti İçi Tartışma Yarattı”, BBC Türkçe, 13 Kasım 2014, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/11/141113_dersim_chp, (Erişim tarihi: 4 Nisan 2016).

48. Bkz. 16 Kasım 2009 tarihli *Leman* dergisi.

göre, Erdoğan'ın belediye başkanlığı dışında genel siyasete müdahil olmadığı 1990'lı yıllarda yaşanmış olan faili meçhullerin hesabı “Tayyip”ten sorulmaktadır. Bu durum, tarihi aktörleri ve ilişkileri yeterince analiz etmeden yayın yapan mizah dergilerinin “ezberci” ve “kolaycı” tutum sergiledikleri fikrini uyandırmaktadır. Belki de bu ezberci kolaycılığın bir parçası olarak mizah dergileri, tarihsel yüzleşmeyi ifade eden ölümleri yetkin bir dil ve içerikle eleştirememiştir.

Muammer Aksoy, Çetin Emeç, Bahriye Üçok, Hulusi Sayın, Temel Cingöz, İzzet Kezer, Uğur Mumcu, Eşref Bitlis, Turgut Özal, Bahtiyar Aydın, Cem Ersever, Behçet Cantürk, Kutlu Adalı, Ahmet Taner Kışlalı, Gaffar Okkan, Necip Hablemitoğlu, Rahip Andrea Santoro, Mustafa Yücel Özbilgin, Bayram Ali Öztürk, Hrant Dink ve Muhsin Yazıcıoğlu bu açıdan ölümleriyle bu tarihsel yüzleşmeyi mümkün kılan isimlerdendir. Mizah dergileri bu karanlık olaylar üzerinden eleştirel tartışmalar yürütmek yerine, tek suçlu olarak Erdoğan'ı işaret ederek ilkeli muhalefet iddiasıyla ters düşmektedir. Benzer ikircikli durum, yakın tarihte yaşanan parti kapatma davaları süreçlerinde de kendini göstermiştir.

1990'lı yıllarda “Laik cumhuriyet ilkesine aykırı eylemlerin odağı olduğu” için kapatılan Refah ve Fazilet partileri ile siyaset yapması yasaklanan Necmettin Erbakan, Ahmet Tekdal, Şevket Kazan, Şevki Yılmaz, Hasan Hüseyin Ceylan ve İbrahim Halil Çelik gibi isimler; askeri ve siyasi vesayete dayanan bu kararı eleştirecek veya ona muhalefet edecek mizah yayıncılığının olmadığı bir dönemde demokratik mücadeleyi temsil eden meşru siyaset yapmaya çalışmışlardı. Aynı yıllarda DEP'li (öncesinde HEP ve ÖZEP; sonrasında HADEP, DEHAP ve DTP) Orhan Doğan, Leyla Zana, Ahmet Türk, Sırrı Sakık ve Hatip Dicle gibi isimlerin milletvekilliğinin düşürülmesi ve aldıkları hapis cezaları da, benzer bir kabulleniş ve onaylamaya tabi tutulmuştu. Mizah dergilerinin DEP'in devamı olan bugünkü HDP'ye dönük sergilediği olumlayıcı ve sempatikleştirici tutum, AK Parti'nin ilk kez iktidar olduğu 2002 yılından sonra benimsenmeye başlanmıştır. Bu rapora konu olan dergilerin –*Leman* hariç– tamamı 2002 sonrasında kurulmuş olsa da, 1990'lı yıllardaki olaylara yaptıkları göndermeler HDP çizgisine paralel olmuştur.

2005'te kurulan ve 2007 seçimlerine bağımsız adaylarla giren Demokratik Toplum Partisi (DTP) aynı yılın sonunda “devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü aleyhine eylemlerin odağı haline gelmesi” sebebiyle açılan dava sonucu 11 Aralık 2009'da kapatılmış ve mizah dergileri bu kararın yanlışlığına dikkat çekmişlerdi. 17 Aralık 2009 sayısında *Penguen* dergisi, kapağında bir DTP'liyi üzerinde “kapalı” yazan kapı yazısını partinin mal varlığını almaya gelen yetkililere verirken tasvir etmiştir.

FİGÜR 13.

Leman, 16 Aralık 2009 tarihli sayısında DTP'nin kapatılmasını kapağına taşımıştır.

Kapakta DTP binasının Anayasa Mahkemesi tarafından yüksek ve ıssız bir dağın tepesine bırakılması, partinin yalnızlığa terk edilmesinden çok, “Meclis yoksa dağ yani silahlı mücadele vardır” mesajı taşıdığı şeklinde yorumlanabilir.

6 Ağustos 2008 tarihli sayısında *Leman*, “laikliğe aykırı fiillerin odağı” olduğu iddiasıyla kapatma davası açılan AK Parti'nin 6'ya karşı 5 oyla kapatılmamasını ve hazine yardımlarının yarısından mahrum bırakılmakla yetinilmesini eleştirmiştir. Derginin kapağında Arap kıyafetleri giyen Recep Tayyip Erdoğan ve Abdullah Gül peçelerinin altından gülmektedir. Kapatma davası açıldıktan sonra, 19 Mart 2008 tarihli yayınında, “İktidarı boyunca anti-demokratik yasaları koruyan AK Parti'ye yine aynı yasalara dayanılarak kapatma davası açıldı” diyen *Uykusuz* dergisi, partinin kapatılmamasından sonra, ağzından kan ve tükürük fışkırıp bağırarak canavarı Erdoğan figürünün altına, “Eyvah, sadece yaralandı. Artık daha saldırgan olacak!” ifadeleri eklenmiş ve yine Erdoğan'a bir hayvan sıfatı ve sureti yüklenmiştir.⁴⁹ 7 Ağustos 2008 tarihli sayısında *Penguen* ise, kapatma davasıyla ilgili kararı, “AKP kapatılmadı, uyarı aldı” sözleriyle özetlemiş ve Erdoğan'ın yüzünü façalı resmetmiştir.

49. *Uykusuz*, 6 Ağustos 2008, Sayı: 49.

FİĞÜR 14.

Kapatma davasının demokratikliğini sorgulamayan üç dergi de AK Parti'nin kapatılmamasından memnun olmamıştır.

AK Parti'nin kapatılmamasını tenkit eden mizah dergileri, partinin kurulduktan sonra girdiği her seçimden birinci parti olarak çıkmasından duydukları hoşnutsuzluğu da gizlememiştir. 3 Kasım 2002, 22 Temmuz 2007, 12 Haziran 2011 ve 7 Haziran ile 1 Kasım 2015 genel seçimlerinin her biri, bu açıdan mizah dergilerinin halk iradesini kabullenmekte zorlandığı kırılma noktalarını ifade etmiştir. Bu noktada özellikle 2010 sonrası referandum ve seçimlerine bakmadan önce, yakın tarihin en dikkat çekici siyasi ve askeri kaoslarından birine tanıklık eden 2007 yılını hatırlamakta yarar vardır.

2000 yılından başlayarak yedi yıl boyunca Cumhurbaşkanlığı yapan Ahmet Necdet Sezer'in görev süresinin dolmasıyla birlikte yeni Cumhurbaşkanının kim olacağı veya olması gerektiğine dair yoğun tartışmalar yaşanmış; süreç Atatürkçü Düşünce Derneği'nin öncülüğünde düzenlenen "Cumhuriyet Mitingleri" ve *Cumhuriyet* gazetesinin hazırladığı "Tehlikenin farkında mısınız" reklamlarına dek uzanmıştı. Zamanın Genelkurmay Başkanı Orgeneral Yaşar Büyükanıt'ın, "Cumhuriyetin temel değerlerine, devletin üniter yapısına, laik demokratik devlete sözde değil özde bağlı bir cumhurbaşkanının seçileceğini umut ediyorum" sözlerinden⁵⁰ iki hafta sonra Genelkurmay Başkanlığının resmi websitesinden, "Türkiye Cumhuriyeti devletinin, başta laiklik olmak üzere, temel değerlerini aşındırmak için bitmez tükenmez bir çaba içinde olan bir kısım çevrelerin, bu

50. Bkz. "Büyükanıt'tan Cumhurbaşkanı Tarifi", NTV, 13 Nisan 2007, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/405388.asp>, (Erişim tarihi: 8 Nisan 2016).

gayretlerini son dönemde artırdıkları müşahede edilmektedir” sözleriyle başlayan ve siyasi literatürde “e-muhtıra” olarak kavramsallaşan bir basın açıklaması yapılmıştı.⁵¹ Askeri vesayet gibi oldukça köklü bir sorunu yeniden gündeme getiren bu muhtıra örneğinin *Leman* dergisi tarafından ciddiye alınmamıştır. Derginin kapağında Erdoğan, Büyükanıt’la chat’leşmektedir.⁵² *Leman*’ın gözünde bu e-muhtıra, yazışmalarda gönderilen “titreşim”ler kadar basit ve olağandır.

Cumhuriyet gazetesinin, “[Artık] Cumhuriyet’inize sahip çıkın” sloganıyla hazırladığı “Tehlikenin farkında mısınız” reklamları, Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Abdullah Gül’ün olası galibiyetini ülkenin yüz yıl geri gitmesi, Atatürk’ün ölümü, Arap alfabesinin geri dönüşü ve cumhuriyet kadınlarının başının zorla örtülmesi şeklinde yorumlamıştır. Benzer şekilde Cumhuriyet mitinglerinde hükümeti hem “Satılmış ABD uşağı” hem de “Kubilya’nın katilleri” olarak kodlayan dünya görüşü,⁵³ mizah dergilerinin yıllar önce II. Abdülhamid ve Adnan Menderes hakkında geliştirdiği fikir ve söylemlerle örtüşmüştür. Abdullah Gül, 27 Nisan’da yapılan cumhurbaşkanlığı oylamasında 361 oyun 357’sini almış olmasına rağmen; oylama CHP’nin Anayasa Mahkemesi’ne ettiği itirazla iptal edilmiş ve 22 Temmuz 2007’de erken seçimlere gidilmişti. AK Parti’nin 2002’de yüzde 34 civarı olan oyları, bu seçim sonucunda yüzde 46’nın üzerine çıkmıştır. Tuncay Özkan, bir televizyon kanalında yaptığı konuşmada, bu seçimleri “halkın zalimi onaylaması” şeklinde yorumlamıştır. *Leman* dergisi 25 Temmuz 2007 tarihli kapağında, “Durmak yok yüzmeye devam” diyerek hem CHP’ye eleştiri getirmiş hem de AK Parti’nin oyların çoğunluğunu alamadığı şehirlerde rahatlık ve özgürlüğün devam ettiğini ima etmiştir.

12 Eylül 2010 tarihinde yapılan ve seçmenin yüzde 57’sinin “evet” oyu verdiği anayasa değişikliği referandumu öncesinde, Erdoğan’ı yönetime el koyan bir darbeci olarak çizen *Gırgır*’a⁵⁴ göre halk, Erdoğan’ın itaat haplarının etkisiyle oy kullanmış ve “evet” demiştir.⁵⁵ *Leman* da, anayasa değişikliğine “evet” oyu verenleri “ponpon kızlar”a benzetmiştir.⁵⁶ *Penguen*, Erdoğan’ın 20 Temmuz 2010 tarihinde, 12 Eylül mağdurlarıyla ilgili yaptığı konuşma sırasında ağlamasını, yapılacak referandumda evet oylarını artırmaya dönük bir girişim şeklinde yorumlamıştır.⁵⁷ AK Parti’nin

51. Daha fazla detay için bkz. “27 Nisan Bildirisi’ne Tepkiler Nasıldı?”, Dünya Bülteni, 27 Nisan 2012.

52. *Leman*, 3 Mayıs 2007, Sayı: 19.

53. Gökçe Zeybek Kabakcı, “Neo-Kemalist Bir Hareket: Cumhuriyet Mitingleri”, *Selçuk İletişim Dergisi*, (2011), s. 103.

54. *Gırgır*, 28 Temmuz-4 Ağustos 2010, Sayı: 31.

55. *Gırgır*, 8-15 Eylül 2010, Sayı: 37.

56. *Leman*, 15 Eylül 2010, Sayı: 38.

57. *Penguen*, 29 Temmuz 2010, Sayı: 31.

yüzde 50 civarı oy aldığı 2011 genel seçiminden sonra *Gırgır* dergisi Erdoğan'ı Bodrum plajında bikinili bir kadını rahatsız ederken göstermiştir. Kapaktaki kadın şöyle demektedir: “Daha ne istiyi bizden ya. Niye bırakmıyor peşimizi ya. Niye ya. Yeter çıldırcam dayanamıyorum artık ya.”⁵⁸

“Tayyip” eksenine sıkışan mizah muhalefeti, en fazla 2014 yılında yolsuzluk ve hırsızlık vurgularını artırmıştır. *Leman* dergisi, AK Parti'nin başarılı olduğu 2014'teki yerel seçimlerin ardından, 2 Nisan 2014 sayısında, balkon konuşmasına katılan partilileri “Tayyip baba ve 40 haramiler” olarak tanımlamıştır. 27 Mart 2014 tarihli *Uykusuz* da, seçimin “tape”ler sayesinde kazanıldığını ima etmiştir. *Gırgır*'ın aynı seçim öncesi kapağında ise, “kırmızı şeytanlar” olarak nitelendirilen Manchester United futbol takımının atkısını boynuna atmış, iki omzunda şeytanların gezindiği ve gözlerini kan bürümüş nefret dolu bir Erdoğan imgesi çizilmiştir.⁵⁹ Takip eden hafta aynı dergi, “korsan” şeklinde çizdiği Erdoğan'ın karşısında halkı sandığına sahip çıkmaya çağırmıştır.⁶⁰

10 Ağustos 2014'te yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminde oyların yüzde 52'sini alan Erdoğan, yine *Gırgır* dergisi tarafından bir dağda “rant hesabı” yaparken çizilmiştir.⁶¹ Bir eli cebinde bir eli çenesinde düşüncelere dalmış bu figürüyle Erdoğan, örtük bir şekilde Mustafa Kemal Atatürk'le karşılaştırılmıştır. Nitekim bu duruş, Kocatepe'de elindeki sigarayla askeri stratejiler geliştirmeye çalışan Atatürk'ün o meşhur fotoğrafındaki duruşuna birebir benzemektedir. *Uykusuz* dergisi de seçim sonrası yayınladığı kapakta Erdoğan'ın seçim sonuçlarına haksız bir şekilde müdahale ettiğini ima etmiştir.⁶² Seçim pusulasının temsili olarak çizildiği bu kapakta Selahattin Demirtaş oldukça sakin ve huzurlu, Ekmeleddin İhsanoğlu keyifli ve Recep Tayyip Erdoğan ise öfkeli gösterilmiştir. Dahası Erdoğan, pusulada bulunduğu yerden kolunu seçmenin elindeki mührü uzatarak, “Ver, sen yanlış basarsın şimdi!” demektedir. 12 Ağustos 2014 tarihli sayısında *Leman* dergisi, eli kılıçlı ve öfkeli Erdoğan'ın cumhurbaşkanı oluşunu, kendisini koruma altına alacak bir zırh olarak yorumlamıştır. Kapakta Erdoğan, “Şimdi gelin bakalım” demektedir. 11 Ağustos 2015 tarihli sayısında aynı *Leman*, Selahattin Demirtaş'ın 17 Mart 2015 tarihinde HDP grup toplantısında söylediği, “Seni başkan yaptırmayacağız” sözünü kapağına taşımış ve gerek PKK gerekse Erdoğan konularında HDP'yle ortak ideolojik duruşa sahip olduğunu bir kez daha göstermiştir.

58. *Gırgır*, 22-29 Haziran 2011, Sayı: 26.

59. *Gırgır*, 19-26 Mart 2014, Sayı: 12.

60. *Gırgır*, 26 Mart-2 Nisan 2014, Sayı: 13.

61. *Gırgır*, 9-16 Temmuz 2014, Sayı: 28.

62. *Uykusuz*, 7 Ağustos 2014, Sayı: 32.

Yalnızca partiler veya liderleri değil, seçmenler üzerinde de benzer bir kategorizasyona giden mizah dergilerinin gözünde HDP seçmeni mazlum,⁶³ AK Parti seçmeni ise aklını yitirmiş, ağzı salyalı aptallardan oluşmaktadır.⁶⁴ *Leman*, 6 Temmuz 2006'daki "Reco Kongo" kapağına⁶⁵ gönderme yaparak, 7 Haziran genel seçimi sonrası tek başına hükümeti kuracak milletvekili sayısına erişemeyen AK Parti'nin oyundaki düşüşü, yine kene gibi çizdiği Erdoğan üzerinden işlemiştir. *Penguen*'e göre, bu sonuçlarla Gezi Parkı artık barış ve sükuna ermiştir.⁶⁶ *Uykusuz*, balkon konuşmasına gönderme yaparak Erdoğan'ı susturmuştur.⁶⁷ Seçime giren ve oyu düşen partinin genel başkanı olan Ahmet Davutoğlu yerine tamamen Erdoğan'ın konu edinilmesi, mizah dergilerinin her geçen gün büyüyen bir "Tayyip" karşıtlığını betimlemektedir. *Uykusuz*, Haziran 2015 seçimlerinden sonra hükümetin kurulamaması sebebiyle 1 Kasım 2015'te erken genel seçime gidilmesini "faşizm" olarak tanımlamıştır.⁶⁸ *Gırgır* da, bu erken ama zorunlu seçimin sebebi olarak hedef gösterdiği Erdoğan'ı kan denizinde kürek çekerken⁶⁹ ve 400 vekil söylemini yinelerken resmetmiştir.⁷⁰

FİGÜR 15.

7 Haziran 2015 tarihinde yapılan seçimlerden sonra hükümetin kurulamaması sebebiyle gidilen erken seçim, *Uykusuz* dergisinin 3 Eylül 2015 tarihli kapağında bir hamlede "faşizm" olarak tanımlanmıştır.

Dergiye göre bu faşist rejimin diktatörü Erdoğan'dır.

63. *Leman*, 11 Ağustos 2015, Sayı: 31.

64. *Gırgır*, 15-22 Haziran, Sayı: 25.

65. Bu kapakla ilgili daha detaylı tartışma, raporun "özgürlük ve sansür ikilemi" başlığı altında yapılmaktadır.

66. *Penguen*, 11 Haziran 2015, Sayı: 24.

67. *Uykusuz*, 11 Haziran 2015, Sayı: 24.

68. *Uykusuz*, 3 Eylül 2015, Sayı: 36.

69. *Gırgır*, 22 Ağustos 2015, Sayı: 35.

70. *Gırgır*, 19 Eylül 2015, Sayı: 39.

Haziran ve Kasım 2015 seçimlerine AK Parti'nin genel başkanı olarak giren Ahmet Davutoğlu ise, ağırlıkla Erdoğan'ın gölgesinde ve etkisinde kalan pasif, çocuksu, zayıf bir karakter olarak tasvir edilmiştir.⁷¹ Bununla birlikte AK Parti'nin yüzde 49,5 oy aldığı Kasım 2015 seçimlerinin ardından hayal kırıklığına bağlı olarak dergilerde AK Parti'ye dair öfkeli çizimler yeniden belirmiştir. Bu arada seçim sonuçlarını AK Parti'nin başarısından ziyade siyasi muhalefetin başarısızlığına bağlayan tek dergi *Penguen* olmuştur.⁷² *Penguen* dergisi, öte taraftan AK Parti'nin başarısında yolsuzlukları örtme becerisi olduğunu da öne sürmüştür.⁷³

Leman dergisi, Haziran 2015 seçimi sonucunda ülkede beliren keyif ve neşe ortamının, AK Parti'nin Kasım seçimindeki yükselişiyle birlikte yeniden kaybolduğunu vurgulamıştır.⁷⁴ *Gırgır*'ın gözünde de seçim zaferi halkın tercihinin tecellisi olmamıştır.⁷⁵ Buna göre AK Parti'nin seçim başarısı mutlak ve meşru değil, aksine hileli ve şaibelidir. Derginin kapağındaki kişi, seçim sonuçlarını Türkiye haritası üzerinden gösteren bir ekrana bakmaktadır. Ekrandaki haritada, AK Parti'yi temsil eden sarı renk ağırlıktadır ve izleyici bu görüntü karşısında, “Ülkeye kayyum atanmış” demektedir. Mizah dergileri halk iradesinin tecellisi olan seçimlerin meşruiyetini genel olarak kabul etmemiş; buna bir tepki olarak seçilmiş hükümetin meşruiyetini yolsuzluk ve skandal vurgularıyla sorgulamaya ve sorgulanır hale getirmeye çalışmıştır.

Anti-demokrasi ve mizah dergileri bağlamında ele alınması gereken en önemli ve güncel konu hiç şüphesiz ki 15 Temmuz darbe girişimidir. TSK içinde FETÖ'ye (Fetullahçı Terör Örgütü) bağlı bir grup askerin emir-komuta zinciri dışında gerçekleştirdiği bu kalkışma devlet dinamikleri, millet ve çeşitli organlarıyla medya açısından kritik bir test ve eşik olmuştur. Türkiye'ye kasteden bu kanlı girişim, Türk toplumunun farklı kesimlerinin darbe girişimine karşı sokaklara çıkmasıyla etkisiz hale getirilmiştir. Bunun dışında emniyet güçlerinin ve medyanın ortak duruşuyla çözüme kavuşturulan eylem, mizah dergileri tarafından da “haftanın konusu” olarak işlenmiştir.

71. Bazı örnekler için bkz. *Penguen*, 12 Şubat 2015, Sayı: 647; *Gırgır*, 18-25 Mart 2015, Sayı: 12; *Uykusuz*, 7 Mayıs 2015, Sayı: 19; *Leman*, 19 Mayıs 2015, Sayı: 19; *Leman*, 23 Haziran 2015, Sayı: 24; *Penguen*, 8 Ekim 2015, Sayı: 681; *Uykusuz*, 19 Kasım 2015, Sayı: 47; *Gırgır*, 21 Kasım 2015, Sayı: 48.

72. Bkz. *Penguen*, 16 Haziran 2011, Sayı: 456; *Penguen*, 23 Nisan 2015, Sayı: 17; *Penguen*, 17 Temmuz 2014, Sayı: 29; *Penguen*, 14 Ağustos 2014, Sayı: 33; *Penguen*, 5 Kasım 2015, Sayı: 45.

73. *Penguen*, 27 Mart 2014, Sayı: 13 ve *Penguen*, 3 Nisan 2014, Sayı: 14.

74. *Leman*, 4 Kasım 2015, Sayı: 43.

75. *Gırgır*, 7 Kasım 2015, Sayı: 46.

20 Temmuz 2016 darbe özel sayısında *Leman*, bu anti-demokratik kalkışmayı bir “kurgu” hatta karşılıklı oynanan bir “kumar” olarak ele almıştır. Kapakta, bir el “Mehmetçiği sürüyorum” derken, ona karşılık diğer el, “Gördüm. Yüzde 50’yi sürüyorum” demektedir. Bu yüzde elli vurgusu, sahibi görünmeyen elin Erdoğan’a ait olduğunu dolaylarken ve böylece darbeye karşı meydanlara dökülen halkı AK Parti seçmenine indirgerken; diğer elin kime ait olduğu hakkında herhangi bir gönderme yapmamaktadır. Kapak resminde dikkat çeken ikinci vurgu, elleri silahlı askerlerin yüzündeki masum ve korku dolu ifadedir. Kendini tatbikatta sanan bir kısım er bir tarafa –ki bunların tamamına yakını vatandaşlar tarafından ikna edilmiş ve silahını ateşlemeden teslim olmuştur, 240 şehit ve binden fazla gazi sanki FETÖ’ye mensup kin dolu askerler tarafından vurulmamış gibi gösterilmiştir.

Kapakta silahlarını yana çevirmiş gözükten bu “gönülsüzce öne itilmiş suçsuz” askerlerin karşısına ise o her zamanki çirkin, asık suratlı, büyük burunlu, kirpi sakallı, bakımsız tipler çizilmiştir. Kapağın genel görünümünde sanki kalkışmada bulunan halkmış, asker de buna engel olmaya çalışıyormuş izlenimi verilmiştir. Arka kapakta ise canı pahasına tankların ve ağır silahların önüne geçen halk, ellerinde sopalar ve döner bıçaklarıyla “av” arayan “vahşiler” olarak çizilmiştir. *Leman*’a göre bu tarihi olay gerçeklik ve ciddiyetten o kadar uzaktır ki kapaktaki birileri “pokemon” bile oynamaktadır. Bu arada bir başkası öfkeyle, “Siz o tarafta Alevi, Suriyeli gördünüz mü hiç” diye sormaktadır. Böylece sokaklardaki halk, cuntacı terörist teşebbüse karşı duruyormuş gibi değil de Suriyelilere ve Alevilere saldırıyormuş gibi gösterilmiştir. Birçok kereler kutuplaşma eleştirisi yapan, demokrasi ve insan haklarının altını çizen *Leman* dergisi, bu kapakta olduğu gibi toplumsal fay hatlarını derinleştirecek “ırkçı” ve “ayrıştırıcı” bir dil kullanmaktan çekinmemiştir.

Belli bir ırk ve mezhebe gönderme yaparak kolektif kine sürükleyebilecek yayın yapmak, ifade özgürlüğü içinde değerlendirilmediği için derginin bu özel sayısının matbaa dağıtımı mahkeme kararıyla yasaklanmıştır. Ne var ki derginin kapağı ve karikatürleri, dijital olarak internet üzerinden yayılmış ve özellikle sosyal medya kullanıcıları tarafından çok ciddi şekilde eleştirilmiştir. Öyle ki, *Leman*’la FETÖ’nün işbirliği içinde olduğu iddia edilmiş; buna karşılık derginin editörleri, bir zamanlar Gülen’i tenkit ettikleri karikatürleri sosyal medya üzerinden paylaşmak zorunda kalmıştır. FETÖ ile *Leman* dergisini sistemli bir ortaklık içinde düşünmek pek mümkün görünmese de bir sonraki bölümde de analiz edildiği gibi, Erdoğan ve hükümet düşmanlığı konusunda çoğu zaman aynı

refleksi gösterdikleri rahatlıkla öne sürülebilir. AK Parti seçmenini aşan darbe-karşıtı kitleyi aynı “ahmaklık”la⁷⁶ yere vuran bu iki oluşum için, yaşanan kanlı kalkışma yalnızca bir “senaryo”dan ibarettir.

15 Temmuz gecesi olanları engellenen bir darbe olarak tanımlayan *Gırgır* dergisi de,⁷⁷ *Leman* gibi kalkışmanın failleri hakkında herhangi bir vurguda bulunmamıştır. Dahası dergi kapağında “TOMA” üstünde sınırlı bir polis insanları sokağa çıkmaya zorlamaktadır. Dergiye göre halk “demokrasi nöbetleri”ne emniyet gücünün dayatmasıyla ve gereksiz bir şekilde katılmaktadır. Kapağın üst metni de bu imayı desteklemektedir: “Darbe engellendi ama Erdoğan halkı sokaklara çağırmaya devam ediyor.” Bu cümle daveti yapan Recep Tayyip Erdoğan’ın Cumhurbaşkanlık ve Başkomutanlık sıfatlarını ve darbe girişiminin bu çağrılar sayesinde püskürtüldüğünü hem görmezden gelmekte hem de okuyucusunun dikkatinden kaçırılmaktadır.

Darbe girişiminden sonraki ilk sayısında *Penguen* dergisi,⁷⁸ FETÖ ya da AK Parti kavramlarını öne sürmeden Türkiye’nin “darbeye hayır” dediğini belirtmiştir. Kapakta farklı görüşte iki kişi bir yandan artık kutuplaşmanın son bulması gerektiğinden bahsederken diğer yandan da ilk adımı kimin atacağını tartışır. Darbe sürecinin toplumsal etkileri üzerinde mizah yapan *Penguen*, takip eden haftada da⁷⁹ OHAL ilan edilen Türkiye’nin esasında devamlı olağanüstü ve anormal koşullar içinde olduğunu belirtmiştir. *Penguen* 4 Ağustos 2016 tarihli sayısında ise darbe girişimi kapsamında alınan tedbirleri “abartılı” bulmuştur. Kapakta “Askeriye’den Diyanet’e birçok yapının Cumhurbaşkanlığı’na bağlanması gündemde” yazısının altına, “Bütün son dakikalar Cumhurbaşkanlığı’na bağlandı” sözleri eklenmiş ve darbe sonrası sürecin Erdoğan’ın iktidarını pekiştirecek şekilde kullanıldığı ima edilmiştir.

15 Temmuz darbe girişiminin faili olarak Gülen’i gösteren tek mizah dergisi *Uykusuz* olmuştur.⁸⁰ Derginin kapağında her zamanki gibi “ağlayan” Fetullah Gülen, karşısındaki kişiye “Bizim çocuklar beceremedi’nin İngilizcesi neydi” diye sormaktadır. *Uykusuz*’un kalkışmanın kaynağı olarak FETÖ’yü işaretlemesi

76. FETÖ lideri Fetullah Gülen, darbe girişimini etkisiz hale getirip meydanlarda nöbet tutan halka, “Varsın bir sürü ahmak bir başarı elde etmiş gibi güledursun” sözleriyle itham etmiştir. Bkz. “Teröristbaşı Gülen’den 15 Temmuz Hakareti: Ahmaklar!”, A Haber, 22 Temmuz 2016, <http://www.ahaber.com.tr/gundem/2016/07/22/teroristbasi-gulenden-15-temmuz-hakareti-ahmaklar>, (Erişim Tarihi: 28 Temmuz 2016).

77. *Gırgır*, 20-26 Temmuz 2016, Sayı: 30.

78. *Penguen*, 21 Temmuz 2016, Sayı: 29.

79. *Penguen*, 28 Temmuz 2016, Sayı: 30.

80. *Uykusuz*, 21 Temmuz 2016, Sayı: 30.

sosyal medyada tartışmalara yol açmış ve bir kısım okurları tarafından bu tavrı Erdoğan'dan korkma ya da ona iltifat etme emaresi olarak yorumlanmıştır. Bu durum mizah dergilerinin hakikati söylerken bile, okurlarının ideolojik beğenilerini tatmin etmediklerinde ne denli eleştirilebildiklerini ortaya koymaktadır. Bu aynı zamanda mizah dergileriyle okurlar arasındaki ilişkinin çift yönlü ve karşılıklı var edici olduğunu da doğrulamaktadır. Ne var ki yazılı olmayan bu ortak tavır alma zorunluluğu bir tür karşılıklı beslenme gibi görünse de, esasında her iki taraf için de kısıtlayıcı ve kalıp fikirler/söylemler üreticidir. Çizerin ve okurun birbirini ortak düşünce, ifade ve reflekslere zorladığı en entelektüel ilişki dahi kısa sürede bir tür kısır döngüye hatta tekrarcı bağınazlığa dönüşür –ki günümüz mizahı tam da böyle bir paradoksun içindedir.

YOLSUZLUK VE SKANDALLAR

Güncel manada, devletin usulsüzlük yapan özel kurum veya şirketlere el koyup yönetici ataması işlemi olarak kullanılan “kayyum” kavramı, 2013 yılından itibaren özellikle FETÖ'yle mücadele kapsamında gündeme gelmektedir. Her fırsatta baskı altında ve sansüre tabi tutuldukları düşüncesini savunan mizahçılar, kayyum sırasının kendilerine de geleceğini ima eden karikatürler çizmiştir.⁸¹ *Leman* dergisi, “Her nefis ölümü tadacaktır” ayetinin ifade biçimini kullanarak hükümetin dilinden, “Bizden olmayan her fani bir gün Kayyum’u tadacaktır” cümlesini türetmiş ve hükümeti herkesi engelleyen bir deliye benzetmiştir.⁸² Kayyum tartışmaları böylece yasaklama ve yolsuzluk söylemlerine kanalize edilmiştir.

AK Parti, FETÖ medyasının kullandığı söylem ve üslupla benzerlik içinde “hırsız” olarak etiketlenmiştir.⁸³ Örneğin *Penguen* dergisi, FETÖ medyasında da özellikle 17-25 Aralık operasyonlarında çok yoğun bir şekilde gösterilen “ayakkabı kutusu içindeki paralar” imgesini öne çıkarmıştır.⁸⁴ Bu şekilde yıllarca birbirini eleştirmiş ve aşağılamış karşıt iki grup “Tayyip düşmanlığı”nda aynı safta buluşmuştur. *Leman*, 2008’de 28 Şubat’ın intikamını almakla itham ettiği Fetullah Gülen’i,⁸⁵ daha sonra Kasım 2013’te elinde gülsuyu tutan bir masum

81. *Penguen*, 10 Mart 2016, Sayı: 10.

82. *Leman*, 9 Mart 2016, Sayı: 11.

83. *Gırgır*, 7-14 Ocak 2015, Sayı: 2.

84. *Penguen*, 27 Kasım 2014, Sayı: 636.

85. *Leman*, 12 Mart 2008, Sayı: 11.

olarak çizmiş ve #diren hizmet diyerek desteklemiştir.⁸⁶ Bundan bir ay sonra yine *Leman*, eski çizimlerden farklı olarak kapağında samimi ve mazlum olarak tasvir ettiği Gülen'i, Erdoğan'ın kendisine "voodoo" büyüsü yaptığı acı çeken bir kukla gibi çizmiştir.⁸⁷

Leman, "yolsuzluk" haberlerine dolandırıcılık öyküsünü işleyen 1995 yapımı "Olağan Şüpheliler" filminin afişine benzer bir kapak hazırlayarak katılmıştır.⁸⁸ Özellikle Bilal Erdoğan'ın her eylemi, dergiler tarafından Cumhurbaşkanı Erdoğan karşıtlığını besleyen birer haber olarak tasarlanmış ve hırsızlık vurgusu Erdoğan ailesine ve hatta AK Parti'ye destek verenlere varana kadar genişletilmiştir.⁸⁹

Yolsuzluk ve rüşvet vurguları, dönemin bakanları ve Reza Zarrab ile Bilal Erdoğan üzerinden tekrar edilmiştir. *Uykusuz*, 1 Kasım seçimleri öncesinde İtalya'ya giden Bilal Erdoğan'ı, Dubai'ye giden Reza Zarrab'la havada uçakları karşılaşmış ve birbirlerine selam verirken çizmiştir.⁹⁰ *Leman* dergisi, Reza Zarrab'ı sırtındaki çuvalda hediyeler ve paralar taşıyan Noel Baba'ya benzetmiştir. Çuvalın içinde rüşvet verdiği iddia edilen eşyalar vardır.⁹¹ *Penguen*, özellikle rüşvet ve yolsuzluk iddialarında yargının taraflı ve Bilal Erdoğan'ı koruyucu tavır takındığını ima etmiştir.⁹² Bu raporun ilerleyen sayfalarındaki "Sansür ve özgürlük ikilemi" başlığı altında tartışıldığı gibi, mizahçılar kendilerine açılan hakaret davalarında cezai yaptırım uygulamayan aynı yargıyı, dava sürecinde basın özgürlüğünün teminatı olarak görmüş ve göstermişlerlerdir.

Uykusuz dergisi, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın rüşvet ve yolsuzluğa bizzat karışmasa da; yalan, inkar ve saldırganlıkla yargılama sürecini bozduğunu vurgulamıştır.⁹³ İçinde CHP ve HDP'nin geçtiği yolsuzluklar ve hiçbir siyasi skandal da mizah dergileri tarafından gündeme getirilmemiştir. Örneğin 29 kişinin hayatını kaybettiği Ankara saldırılarını gerçekleştiren intihar bombacısı PKK-TAK terör örgütüne mensup "Zınar Raperin" kod adlı terörist için kurulan taziye çadırı ve HDP Van milletvekili Tuğba Hezer'in bu taziyeye

86. *Leman*, 20 Kasım 2013, Sayı: 47.

87. *Leman*, 25 Aralık 2013, Sayı: 52.

88. *Leman*, 21 Ekim 2014, Sayı: 43.

89. *Uykusuz*, 27 Şubat 2014, Sayı: 9; *Penguen*, 6 Mart 2014, Sayı: 10; *Gırgır*, 9-15 Aralık 2015, Sayı: 51.

90. *Uykusuz*, 8 Ekim 2015, Sayı: 423.

91. *Leman*, 30 Aralık 2014, Sayı: 13.

92. *Penguen*, 30 Ocak 2014, Sayı: 5; *Gırgır*, 29 Ocak-5 Şubat 2014, Sayı: 5.

93. *Uykusuz*, 30 Ocak 2014, Sayı: 335.

katılımı⁹⁴ dergilerde karşılık bulmamıştır. Benzer şekilde Kızılay’daki canlı bomba eylemini gerçekleştirerek onlarca masum insanı katleden Seher Çağla Demir’in vücudunu patlatmasındaki sebepleri anlamaya çalışan CHP İstanbul Milletvekili Selina Doğan’a dair de herhangi bir şey çizilmemiş ve yazılmamıştır.⁹⁵ Özetle ülkede yaşanan her suçun tek faili, dergilere göre, daha önce bahsedildiği gibi Erdoğan’dır.

Cumhurbaşkanının ofisine böcek koyarak Erdoğan üzerinden hükümeti ve hükümet üzerinden de devleti zarara uğratmayı hedefleyen yasa dışı dinlemelerle ilgili⁹⁶ mizah dergilerinde herhangi bir değerlendirme ya da eleştiri yapılmamıştır. Milli İstihbarat Teşkilatı’nın (MİT) başındaki isim olan Hakan Fidan’ın FETÖ mensubu savcılar tarafından gözaltına alınması girişimi hakkında,⁹⁷ yargı vesayeti tartışmalarını gündeme getirmek yerine, tümüyle “yargıdan kaçan müsteşar” fikri öne sürülmüştür. Devlet ve FETÖ arasında cereyan eden bu gerilimli sürecin sonunda hayata geçirilen Devlet İstihbarat Hizmetleri ve Milli İstihbarat Teşkilatı Kanunu’nun 26. maddesindeki hüküm,⁹⁸ *Gırgır* dergisine göre Erdoğan’ın, Hakan Fidan’ı ne kötülük yaparsa yapsın koruma altına alması şeklinde yorumlanmıştır.⁹⁹ Derginin kapağı, Steven Spielberg’in “Er Ryan’ı Kurtarmak” (1998) filminin afişine benzetilmiştir. Üstte Erdoğan ve bakanlar, alta ise bir elinde satır diğeri bıçak olan (muhtemelen Hakan Fidan’ı temsil eden) biri görünmektedir. “Hakan Fidan’ı Kurtarmak” şeklinde değiştirilen başlığın hemen üstünde “Bir Recep Tayyip Erdoğan” filmi yazılmıştır.

DIŞ POLİTİKA

MİT’in mizah dergilerinde en fazla yer bulduğu olay, 19 Ocak 2014 tarihinde Suriye’ye giden MİT TIR’larına yapılan baskın olmuştur. DAİŞ’e mühimmat gönderildiği söylemleriyle Türkiye’yi ulusal ve uluslararası arenada güç durumda

94. Haberin detayı için bkz. “TAK Bombacısı İçin Taziye Evi”, *Cumhuriyet*, 22 Şubat 2016.

95. Haberin detayı için bkz. “CHP’li Selina Doğan’dan Skandal Tweet”, *beyazgazete.com*, 15 Mart 2016, <http://beyazgazete.com/haber/2016/3/15/chp-li-selina-dogan-dan-skandal-tweet-3171703.html>, (Erişim tarihi: 9 Nisan 2016).

96. Detaylı bilgi için bkz. “Erdoğan’ın Ofisine Böcek Koyanların İsimleri İddianamede”, *Cumhuriyet*, 1 Aralık 2014.

97. Haberin detayı için bkz. “MİT Müsteşarı Hakan Fidan’ın Gizli Rotasını Ele Geçirdiler!”, *Akşam*, 8 Şubat 2014.

98. Bu hüküm şöyledir: “MİT mensuplarının veya belirli bir görevi ifa etmek üzere kamu görevlileri arasından başbakan tarafından görevlendirilenlerin; görevlerini yerine getirirken, görevin niteliğinden doğan veya görevin ifası sırasında işledikleri iddia olunan suçlardan dolayı ya da 5271 sayılı Kanun’un 250. maddesinin birinci fıkrasına göre kurulan ağır ceza mahkemelerinin görev alanına giren suçları işledikleri iddiasıyla haklarında soruşturma yapılması başbakanın iznine bağlıdır.” Kanun metnine erişmek için bkz. <https://www.mit.gov.tr/2937pdf>, (Erişim tarihi: 9 Nisan 2016).

99. *Gırgır*, 14-22 Şubat 2012, Sayı: 8.

bırakmayı amaçlayan bu baskına dair görüntülerin basına sızdırılması,¹⁰⁰ hükümete yöneltilmekte olan “hırsız, katil ve gizli işler çeviren devlet” eleştirisini beslemiştir. Bu olay üzerinden dergilerdeki temsiller, hükümetin DAİŞ’le gizli anlaşmalar içinde olduğu şeklinde geliştirilmiştir. Bu vurgu özellikle DAİŞ’in Kobani’yi kuşatıp PYD’yle karşı karşıya geldiği dönemde sık sık tekrar edilmiş ve belirginleşmiştir.

FIGÜR 16.

18 Haziran 2014 tarihli sayısında *Leman* dergisi, MİT TIR’larının DAİŞ’e gönderildiğini iddia etmiştir. MİT TIR’larına yapılan yasa dışı operasyonla ve operasyonun görüntülerinin basına servis edilmesiyle elde edilmek istenen algı, bu kapakta açıkça yerini bulmuş görünmektedir.

Özellikle *Leman* olmak üzere raporda incelenen tüm mizah dergileri tarafından Türkiye Cumhuriyeti devletinin DAİŞ’le işbirliği halinde olduğu fikri yinelenmektedir.

100. Basına sızdırılan baskın, *Cumhuriyet* gazetesinin Genel Yayın Yönetmeni Can Dündar ve Ankara temsilcisi Erdem Gül’ün casusluk ve terör kapsamında yargılanmalarıyla birlikte yeni boyut kazanmıştır. Haber için bkz. “İşte ‘Casusluk ve Terör’ İddiasıyla Hapsedilen Dündar ve Gül’ün MİT TIR’ları Dosyası”, T24, <http://t24.com.tr/haber/iste-casusluk-ve-teror-iddiasıyla-hapsedilen-dundar-ve-erdem-mit-tirlari-dosyasi,318136>, (Erişim tarihi: 9 Nisan 2016). Ayrıca bkz. “Sizehaber Olay, İşte MİT TIR’larındaki Silahların Fotoğrafları”, sizehaber.com, 29 Mayıs 2015, <http://www.sizehaber.com/sizehaber-olay-iste-mit-tirlarindaki-silahlarin-fotografllari>, (Erişim tarihi: 9 Nisan 2016).

Kobani saldırıları sürecinde *Penguen* dergisi, Erdoğan'ın Ortadoğu'yla ilgilenir gözükmürken Kobani'yi ihmal ettiğini ima etmiştir.¹⁰¹ Gerek insani yardımlarla gerek Peşmergenin geçişine müsaade ederek Kobani'ye destek olan devlet,¹⁰² *Leman* dergisi tarafından da bu süreçte topyekun savaş ve kıyıma ortak olmakla itham edilmiştir.¹⁰³ Kobani için yayınlar yapan mizah dergileri, ayrıca Esed tarafından yerle bir edilen ve sivil ölümlerin yaşandığı Halep hakkında tepki geliştirmemiştir. Suriye'de yaşanan iç savaşın ilk gününden bu yana, mizah dergileri yalnızca Kürt gruplara değinirken Araplar ve Türkmenler hakkında ötekileştirici bir ayrımcılığa gitmişlerdir.

Türkmenlerle birlikte mücadele etmek için Suriye'ye giden Alperen Ocakları'na bağlı bir kısım gençlerle alay eden *Penguen* dergisi, çirkin, asabi ve eli sopalı resmettiği bu gençleri gittikleri yerde uzaylıları sorgularken çizmiştir.¹⁰⁴ Benzer şekilde 22 Şubat 2015'te gerçekleştirilen Şah Fırat Operasyonu da dergiler tarafından aşağılanmış;¹⁰⁵ örneğin *Uykusuz* dergisi operasyonu bir tür film ve oyunmuş gibi göstermiştir.¹⁰⁶ *Leman*'da ise olay, askeri kıyafetler içinde öfkeli yüz ifadesiyle çizilen Erdoğan'ın, Davutoğlu'na sağladığı bir ayrıcalık olarak değerlendirilmiştir.¹⁰⁷ 29 Ocak 2009'da İsviçre'nin Davos kasabasında düzenlenen Dünya Ekonomik Forumu'nun “Gazze: Ortadoğu'da Barış Modeli” konulu oturumunda Erdoğan'ın “one minute” çıkışı da Şah Fırat Operasyonu'na dair çizilen karikatürlerdeki gibi yapmacık bulunmuştur. Hem Simon Perez'e Filistin politikaları dolayısıyla hem de kendisine eşit şekilde söz hakkı tanınmadığı gerekçesiyle tepki gösteren Erdoğan, *Leman* dergisi tarafından kendisini aslan sanan bir kedi olarak betimlenmiştir.¹⁰⁸ *Uykusuz* dergisi 4 Şubat 2009 tarihli sayısında, Cüneyt Arkın'ın başrol oynadığı ve abartılarla dolu “Dünyayı Kurtaran Adam” film afişini Erdoğan'a uyarlamıştır.¹⁰⁹ *Penguen*'in yorumlamalarında ise Erdoğan kaba ve ağzı küfürlü biri olarak vurgulanmıştır.¹¹⁰ Dergilerden, Filistin politikaları dolayısıyla Simon Perez'e dair eleştiri gelmemiştir.

101. *Penguen*, 16 Ekim 2014, Sayı: 42.

102. Bkz. “Kobani Ayaktaysa Türkiye Sayesinde”, *Milliyet*, 3 Kasım 2014.

103. *Leman*, 14 Ekim 2014, Sayı: 42.

104. *Penguen*, 26 Kasım 2015, Sayı: 48.

105. Haber için bkz. “TSK'dan Süleyman Şah Karakoluna “Şah Fırat” Operasyonu”, NTV, 22 Şubat 2012, <http://www.ntv.com.tr/turkiye/tskdan-suleyman-sah-karakoluna-sah-firat-operasyonu,LmYkF4IOM0SIRTLJzsiEeg>, (Erişim tarihi: 9 Nisan 2016).

106. *Uykusuz*, 26 Şubat 2015, Sayı: 9.

107. *Leman*, 25 Şubat 2015, Sayı: 8.

108. *Leman*, 4 Şubat 2009, Sayı: 6.

109. *Uykusuz*, 4 Şubat 2009, Sayı: 6.

110. *Penguen*, 5 Şubat 2009, Sayı: 6.

FİGÜR 17.

Gırgır, 4-11 Şubat 2009 tarihli sayısında Davos'taki "one minute" çıkışını Erdoğan'ın bir terbiyesizliği olarak yorumlamıştır. Buna göre Perez'e nazaran Erdoğan ağzı bozuk, kibirli ve öfkeli biri gibi gösterilmiştir.

Dergiye göre Erdoğan'ın bu çıkışı, İsrail politikaları ve moderatörün adaletsizliğini eleştirmeye değil; oy oranlarını artırmaya dönüktür.

Yalnızca Perez değil, Suriye iç savaşı sürecinde kritik ve yıkıcı roller üstlenen Esed, Ruhani ve Putin hakkında da herhangi bir suçlama öne sürülmemiştir. *Gırgır* dergisi kapağında, olabildiğince yorgun ve masum yüz ifadesiyle çizilen Esed'in esasında savaşmaya niyeti yokken, Davutoğlu'nun kışkırtmasıyla savaştığı mesajı verilmiştir.¹¹¹ *Uykusuz* da Putin'i sırtını silahlara dönmüş ve Suriye için Obama'yla birlikte diplomatik çözümler arayan bir lider olarak çizmiştir.¹¹² Aynı kapakta Erdoğan ve Davutoğlu, Suriye'yi bombalarken gösterilmiştir. *Leman* için savaşın ana kaynağı Erdoğan'dır.¹¹³ Dergi, Obama ve Putin'in savaş için temkinli adımlar attığını söylerken; Erdoğan'ı ise yüzünü siyaha boyanmış, savaşa hazırlanan Rambo gibi betimlemiştir. *Gırgır*'a göre Erdoğan, Obama'nın cesaretlendirmesiyle Suriye'yi karıştırmakla kalmamış,¹¹⁴ Türkiye'ye para karşılığında sığınmacı kabul etmiştir.¹¹⁵ Bu sığınmacıların büyük bir bölümü Özgür Suriye Ordusu'nun (ÖSO) CHP'lileri "kıtır kıtır doğramak" isteyen eli bıçaklı, öfke dolu ve tiksiniç savaşçıları olarak kategorize edilmiştir.¹¹⁶ Bu noktada içinde çok sayıda Kürt kökenli sığınmacının

111. *Gırgır*, 6-13 Şubat 2013, Sayı: 6.

112. *Uykusuz*, 19 Eylül 2013, Sayı: 38.

113. *Leman*, 4 Eylül 2013, Sayı: 36.

114. *Gırgır*, 23-30 Kasım 2011, Sayı: 48.

115. *Gırgır*, 3 Aralık 2015, Sayı: 49.

116. "Kıtır kıtır doğramak" ifadesi *Leman*'ın kapağında alınmıştır. *Leman* dergisi bu kapağı Hatay'da bulunan çadır kenti gezmek isteyen CHP milletvekillerine Suriyeli bir sığınmacının söylediği sözden hareketle hazırlamıştır. Kapaktaki sığınmacı eli bıçaklı ve AFAD görevlisi de öfkeli çizilirken, CHP milletvekilleri ise karikatür abartısını barındırmayan bir sadelik ve güzellik içinde çizilmişlerdir. Bkz. *Leman*, 29 Ağustos 2012, Sayı: 36.

da olduğu yaklaşık üç milyon Suriyeli sığınmacının Türkiye’deki kamplarda ve kentlerde koruma altında bulunduğu dergiler tarafından göz ardı edilmiş ve “umut yolculuğu”nda sahillere vuran sayısız cesedin hesabı yalnızca Erdoğan’dan sorulmuştur.

Ötekileştirilenler

DAİŞ’in saldırıları karşısında Kobani’ye yardım etmesi için AK Parti iktidarını göreve çağıran HDP, hükümete bu konuda baskı yapmak amacıyla kendisine destek veren yığınları sokaklarda eylem ve gösteriler yapmaya davet etmişti. Tarihe “6-7 Ekim Şiddet Olayları” olarak geçen, büyük kayıp ve yıkımlara neden olan bu süreç, mizah dergilerinde yer bulmamıştır. Kobani’yi özgürlük ve direnişin kalbi olarak gösteren mizahçılar, Gezi eylemlerinde yaşamını yitiren Berkin Elvan ve Ali İsmail Korkmaz’ı defalarca kapaklarına taşıırken,¹¹⁷ 6-7 Ekim olaylarında kurban eti dağıttıkları sırada PKK militanları tarafından vahşice öldürülen Yasin Börü, Ahmet Dadak, Hasan Gökğuz ve Riyat Güneş hakkında sessiz kalmışlardır. Bu ikilem, mizah dergilerinin muhalif kimliğini ilkelilik açısından sorgulanır hale getirmekte ve söz konusu muhalefetin evrensel insani değerlerden ziyade, klişelerle işleyen ideolojik bir bakışa angaje olduğunu göstermektedir. 6-7 Ekim olaylarından yaklaşık beş yıl önce, 8 Kasım 2009’da PKK’lı teröristlerin İETT otobüsüne molotof kokteyli atması sonucunda yanarak hayatını kaybeden 17 yaşındaki Serap Eser olayında da benzer bir ilkesizlik görülmüş ve dergiler bu olaya tepkisiz kalmışlardır.

Benzer şekilde 2 Aralık 2015 sayısında *Leman* dergisi, Sur ilçesinde yaptığı basın açıklaması sonrasında şüpheli bir şekilde öldürülen Diyarbakır Barosu Başkanı Tahir Elçi cinayetinden AK Parti ve MHP’yi sorumlu tutarken; mizah dergilerinin hiçbirisi Berkin Elvan davasını soruşturan Savcı Mehmet Selim Kiraz’ı öldüren katilleri aidiyetleri belli olmasına rağmen hedef almamıştır. HDP İstanbul Milletvekili Levent Tüzel’in, “Çağlayan Adliyesi”nde savcıyı rehin alıp adalet isteyen iki gencin polis operasyonu ile öldürülmesi bir devlet infazı, yaşam hakkı ihlali” içerikli tweeti¹¹⁸ ve eylemi düzenleyen DHKP-C’lilere “terörist” diyemeyen “sanatçı” ve “aydın”ların gösterdiği ideolojik refleks, mizah dergilerindeki yaklaşımlara benzerlik göstermiştir.

117. *Uykusuz*, 13 Mart 2014, Sayı: 11; *Penguen*, 13 Mart 2014, Sayı: 11; *Leman*, 19 Mart 2014, Sayı: 12.

118. Bkz. “HDP’li Vekilden Skandal Tweet”, *Timeturk*, 1 Nisan 2015.

FİGÜR 18.

Charlie Hebdo saldırısından sonra üç dergi ortak kapakla çıkmıştır.

Türkiye'deki mizah dergileri, DAİŞ konusunda sergiledikleri yüzeysel ve kalıpsal tavırla birlikte, 11 Eylül sonrası yükselen İslamofobi'yi pekiştirmektedir. 7 Ocak 2015'teki *Charlie Hebdo* saldırısı sonrasında ortak bir şekilde, üzerinde "Je Suis Charlie" (Hepimiz Charlie'yız) yazılı siyah kapakla çıkan *Leman*, *Penguen* ve *Uykusuz* dergileri, saldırı öncesinde *Charlie Hebdo*'nun İslamofobik karikatürlerini eleştirmemiştir. Saldırıdan kısa bir süre sonra *Charlie Hebdo*'nun, cesedi sahile vuran Suriyeli bebek Aylan Kurdi'yi, "Ölmeseydi büyüdüğünde tacizci olurdu" diye gösteren karikatürü, dünyada "ırkçılık" bağlamında tartışılırken;¹¹⁹ Türk mizah dergileri bunu ufak tefek eleştirilerle geçiştirmiş¹²⁰ ve hep birlikte "Je Suis Aylan Kurdi" kapaklı yayın fırsatını tepmiştir. Oysa Profesör Norman Finkelstein'a göre *Charlie Hebdo*'nun sahip olduğu anlayış, mizahtan öte açık bir sadizmdir. Finkelstein'e göre bu sadist mizah, 1930'larda Yahudileri aşağılayan *Der Stürmer* dergisini anımsatmaktadır.¹²¹

119. Bkz. "Charlie Hebdo Cartoon Depicting Drowned Child Alan Kurdi Sparks Racism Debate" (*Charlie Hebdo*'nun suda boğulan Aylan Kurdi'yi resmettiği karikatür ırkçılık tartışmalarını tetikledi), *Guardian*, 14 Ocak 2016.

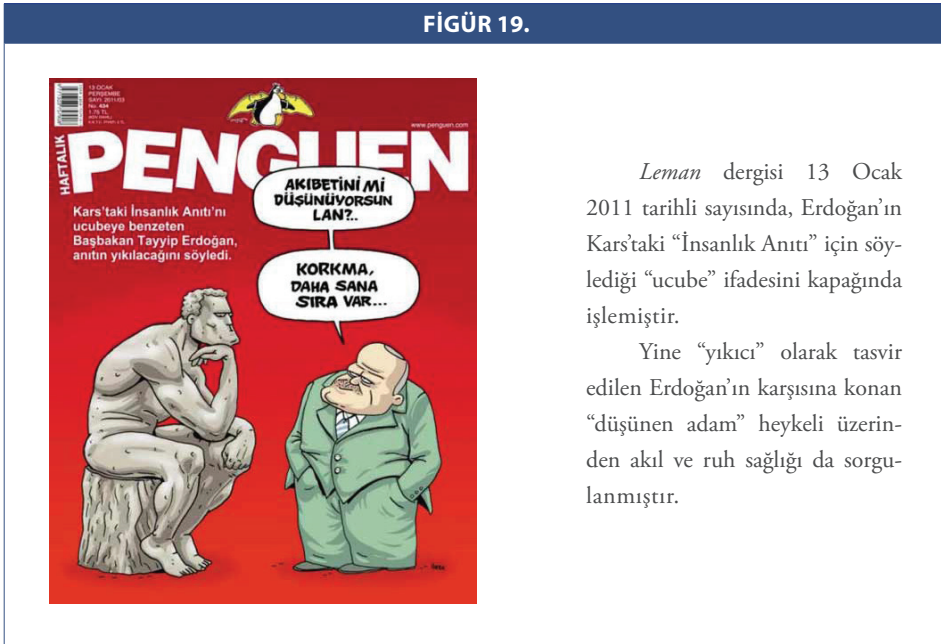
120. Burada *Leman* dergisini, diğer dergilerden ayırmakta fayda var. Macaristan'da oğluyula polisten kaçan sığınmacı Usame Abdul Muhsin'e çelme atarak yere düşüren kameraman Petra Laszlo'yu ele alan *Leman*, "Küçük Aylan büyüünce ne olurdu" sorusuna "Bu olmazdı" demiştir. Haberin ve karikatürün detayı için bkz. "Leman'dan Charlie Hebdo Göndermeli Aylan Kurdi Karikatürü", *PressHaber*, 22 Ocak 2016, <http://www.presshaber.com/lemadan-charlie-hebdo-gondermeli-aylan-kurdi-karikaturu-haber25502.html>, (Erişim tarihi: 9 Nisan 2016).

121. Norman Finkelstein, "Charlie Hebdo is Sadism, Not Satire", *normanfinkelstein.com*, 19 Ocak 2015, <http://normanfinkelstein.com/2015/01/19/norman-finkelstein-charlie-hebdo-is-sadism-not-satire>, (Erişim tarihi: 9 Nisan 2016).

SANAT

Operaya mescit yapma tartışmalarının¹²² hararetlendiği 2012 Haziran’ında *Leman* dergisi, yeşilin farklı tonlarını barındıran takım elbiseleri içinde ve önlerinde takunyalar bulunan Salih Tuna, Fehmi Kuru ve Ahmet Kekeç’i opera izlerken, daha doğrusu izlemeye çalışırken çizmiştir.¹²³ Kapakta Kekeç, “Ne zulümmüş bu be. İkinci okunsa da namaza kaçsak” derken; Fehmi Kuru da, “Ben dayanamıycam abi” demektedir. Din ve vicdan hürriyetinin bir gereği olarak kamusal alanlarda ibadet için uygun yerlerin ayrılmasını öngören kanun çalışması, bu kapakta operaya mescit yapılmasına indirgenmiş ve opera sanatı seçkinci bir zümrenin kendisini yerli ve halkçı olandan ayırması yolunda araçsallaştırmıştır. Buna göre bu kapağın çizerleri sıkılmadan opera izleyebilen, sanat üzerinden ayırt edici seçkin bir konum devşiren karakterlerdir. Mizahçıların dindarlarla aralarındaki farklılığı anlatmak için operayı öne çıkarmaları sembolik bir değer taşımıştır. Buna göre Batı, özelde Avrupa kaynaklı olan opera sanatı üzerinden mizahçılar esasında sahip oldukları dünya görüşünün de bu kültürel arka plana dayandığını ve dindarların ise modern Batı sanatının zevk ve estetiğinden yoksun olduğunu iddia etmiştir.

FIGÜR 19.

Leman dergisi 13 Ocak 2011 tarihli sayısında, Erdoğan’ın Kars’taki “İnsanlık Anıtı” için söylediği “ucube” ifadesini kapağında işlemiştir.

Yine “yıkıcı” olarak tasvir edilen Erdoğan’ın karşısına konan “düşünen adam” heykeli üzerinden akıl ve ruh sağlığı da sorgulanmıştır.

122. Haberin detayı için bkz. “Operaya Kreşe Mescit”, *Hürriyet*, 5 Haziran 2012.

123. *Leman*, 13 Haziran 2012, Sayı: 26.

Sanat kavramı etrafında kurgulanan ideal yaşam ve özgürlük felsefesi ile hükümeti dar kafalı ve yasakçı gösterme eğilimi, 2015 yapımı Bakur (Kuzey) isimli belgesel filmi üzerinden devam etmiştir. PKK'lı teröristlerin gündelik yaşamlarını ve süreç hakkındaki bakışlarını yansıtmaya iddiasında olan film, eli silahlı teröristleri oyunlar oynayan sempatik kamp çocukları gibi göstererek terör propagandası yapmakla eleştirilmiştir. Bu yönüyle kamuoyu gündemine gelen film, Kültür Bakanlığının kayıt-tescil ve eser işletme belgeleri olmayan yerli filmlerin festivalde gösterilemeyeceğini bildirmesi üzerine festival yönetimi tarafından gösterimden çıkarılmıştır.¹²⁴ Bu karara istinaden 22 film festivalden çekilmiş; yarışma ve kapanış töreni de yapılmamıştır.

FIGÜR 20.

Penguen dergisi PKK propagandası yapan Bakur isimli filmin festivalden çıkarılması üzerine 16 Nisan 2015 tarihli dergi kapağında, festivalde oynayan tek film olarak Erdoğan'ı çizmiştir.

Burada “Bakur” bir sanat eseri olarak gösterilirken; festivalle ilgisi olmayan “başkanlık sistemi” tartışmalarının içi boşaltılmakta ve Erdoğan'ın “öfkeli” imgesi yinelenmektedir.

124. Haberi okumak için bkz. “Bakur Sansürüne Tepki, 22 Film Festivalden Çekildi”, *Radikal*, 14 Nisan 2015.

Öte yandan benzer tepkiler, ülkenin tartışmasız en önemli fotoğrafçılarından biri olan Ara Güler'in hayatını ve onun gözünden İstanbul'u anlatan "The Eye of Istanbul" (İstanbul'un Gözü) adlı uzun metraj belgesel filmi 35. İstanbul Film Festivali'ne alınmadığında ise gösterilmemiştir. Washington DC Bağımsız Film Festivali'nde "festivalin en iyisi" ödülüne layık görülen "İstanbul'un Gözü",¹²⁵ festivalin yaptığı açıklamaya göre, filmleri oylayan danışma kurulunun beğeni kıstaslarını sağlayamadığı için festival programına alınmamış ve tercih başka filmlerden yana kullanılmıştır.¹²⁶ Bakur'a kıyasla sinema değeri oldukça kuvvetli olan "İstanbul'un Gözü" filmine uygulanan bu sansürün sebebi ise Erdoğan karşıtlığıdır.

2011 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığının verdiği "Kültür ve Sanat Büyük Ödülü"ne layık görülen Ara Güler, kendisine ödülü veren Erdoğan'ın törende çektiği fotoğraflara poz vermişti.¹²⁷ Daha sonra 19 Aralık 2015 tarihinde Ara Güler, Erdoğan ve ailesinin fotoğraflarını çekmek üzere Erdoğan'ın Üsküdar Kısıklı'daki konutuna kabul edilmiş ve burada Erdoğan'a "Eski İstanbul Anıları" kitabını hediye etmişti.¹²⁸ Güler'in talebiyle gerçekleşen ve Erdoğan'ı evinde ailesiyle birlikte çektiği fotoğraflarla gündeme oturan görüşme, Ara Güler'in "yandaş" ve "Erdoğan hayranı" ithamlarına hedef olmasına neden olmuştu. *Cumhuriyet* gazetesi görüşmeden bir gün sonra, "Usta'yı Ara ki bulasın" diye manşet atmış, daha sonra da Güler'den özür dilemişti.¹²⁹ Bakur filminin festivalden çıkarılmasına tepki gösteren film yapımcıları ve mizahçılar, "İstanbul'un Gözü" filminin gösterilmemesi üzerine sessiz kalmışlardır. Vaktiyle İsmet İnönü, Adnan Menderes, Bülent Ecevit, Süleyman Demirel, Kenan Evren, Turgut Özal, Necmettin Erbakan ve Kemal Kılıçdaroğlu gibi siyasilerin de fotoğraflarını çeken Ara Güler, filmin festivale alınmayışıyla ilgili şunları söylemiştir:

İstanbul'un Gözü'nü (The Eye of Istanbul) izledim. İyi bir çalışma olduğunu düşünüyorum. Nitekim Washington DC Bağımsız Film Festivali'nde en iyi film ödülünü aldı. Dilerim bu eser başka ödüllerle de taçlandırılır. Belirtmeliyim ki belgeselin İKSV Uluslararası İstanbul Film Festivali'nde yer almaması, benim için buruk bir duygunun kaynağı olmuştur...¹³⁰

125. Bkz. "2016 DCIFF Festival Award Winners", DCIFF, 14 Mart 2016, <https://dciff-indie.org/author/dciffair>, (Erişim tarihi: 10 Nisan 2016).

126. Açıklama metnini okumak için bkz. "İstanbul Film Festivali'den Ara Güler Açıklaması", *Radikal*, 21 Mart 2016.

127. Haberin videosu için bkz. "Başbakan Erdoğan Ara Güler'in Fotoğrafını Çekti", Youtube, 2 Mart 2012, <https://www.youtube.com/watch?v=ZzaQ4EILlpw&nohtml5=False>, (Erişim tarihi: 10 Nisan 2016).

128. Bkz. "Ara Güler'in Objektifinden Cumhurbaşkanı Erdoğan", *Hürriyet*, 19 Aralık 2015.

129. Özür metnini okumak için bkz. "Ara Güler'e Özür Borçlu", *Cumhuriyet*, 22 Aralık 2015.

130. Bkz. "Ara Güler'den 'İstanbul'un Gözü' Belgeseli Açıklaması", *Hürriyet*, 22 Mart 2016.

ÇIKARIM VE TARTIŞMALAR

“TAYYİPFOBİK” MİZAH

Günümüz mizahı Erdoğan korkusu ve düşmanlığı üzerine kuruludur. Raporda bu durum, “Tayyipfobi” ifadesiyle kavramsallaştırılmıştır. FETÖ’nün türettiği “uzun adam” ya da yıllar önce *Hürriyet* gazetesinde geçen “Tayyip” lakapları da mizah dergileri tarafından tekrar tekrar kullanılmıştır. Erdoğan, dergilerdeki tasvirlerle göre, “katil”, “hırsız”, “zalim”, “sapık”, “cani”, “duygusuz”, “baskıcı”, “yasakçı”, “bağnaz”, “nefret dolu”, “intikamcı”, “kaba” ve “mizah duygusu olmayan” biridir. Dahası “400 milletvekili” dediğinde “yeni anayasa”ya değil de “savaş” a davet ediyormuş imajı yüklenen Erdoğan, “üç çocuk” dediğinde de “nüfus politikası”yla değil insanların mahremleriyle ilgileniyormuş gibi gösterilmiştir.

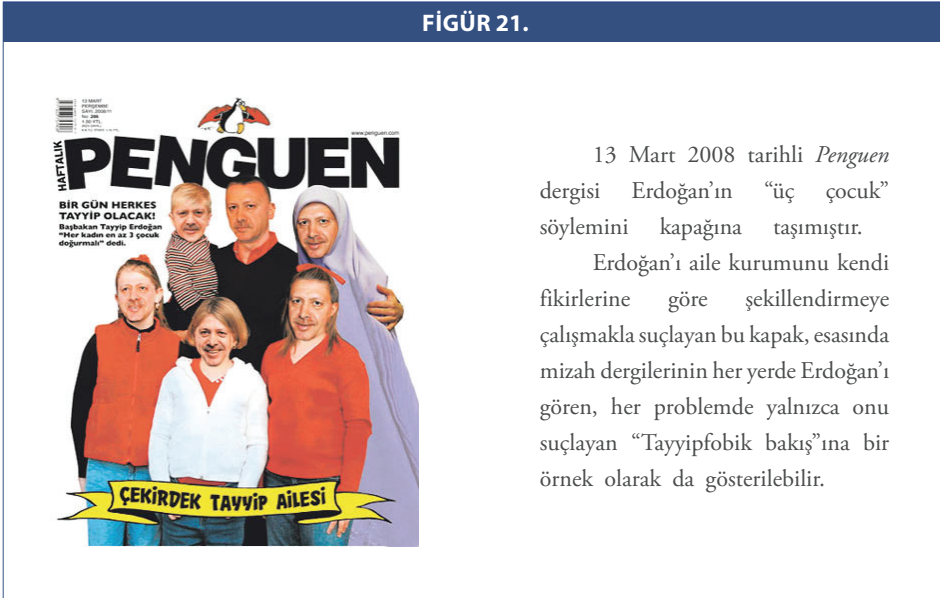
Her ne kadar karikatürist Ersin Karabulut, Erdoğan’ı çizmeyi yorucu ve bıktırıcı bulduğunu ve Kılıçdaroğlu’nu ise elektriksiz görüntüsünden dolayı çizmek istemediğini belirtse de,¹³¹ mizah yayıncılığının içinde bulunduğu en temel kısır döngü, “Tayyip’siz mizah”ın artık imkansız hale gelmiş olmasıdır. Başka bir ifadeyle Türkiye’de günümüz politik mizahının tek bağımsız muhalefet olma iddiasıyla ve sabit bir nefret söylemiyle birlikte “Tayyip” karşıtlığında düğümlendiği söylenebilir. Örneğin 301 işçinin yaşamını yitirdiği Soma’daki maden ocağı faciasından sonra da, dört mizah dergisi AK Parti’yi, bakanları,

131. Bkz. “Mayın Tarlasında Mizah”, tumzamanlar.com, 1 Temmuz 2013, <https://tumzamanlar.wordpress.com/2013/07/01/mayin-tarlasinda-mizah/>, (Erişim tarihi: 21 Mart 2016).

Parlamentoyu, meslek odalarını ya da maden işletmecilerini eleştirmek yerine tek başına Erdoğan'ı hedef almıştır. *Leman* ve *Penguen*'de Erdoğan birilerini tokatlayan,¹³² *Gırgır*'da madenci yakınlarına zulmeden¹³³ ve *Uykusuz*'da vicdansız kişi olarak resmedilmiştir.

Erdoğan'ı Hitler'le de ilişkilendiren bu anlayış,¹³⁴ bu şekilde siyasi tarihe damga vurmuş Hitler'in yaptıkları hakkında da yüzeysel hatta oryantalist bir bakış geliştirmiştir. Mizah dergilerinin benimsemediği kişileri bir hamlede Hitler'e benzetme alışkanlığı; Hitler'i ve suçlarını küçümsemek, normalleştirmek ve kolaycı eleştirelliğin bir örneğidir. Erdoğan'ın verdiği demeçler de, dergiler tarafından çoğu kez kendi bağlamından çıkarılmakta ve daha önce belirtildiği gibi kötücül anlamlara iliştilmektedir.

FİĞÜR 21.

13 Mart 2008 tarihli *Penguen* dergisi Erdoğan'ın "üç çocuk" söylemini kapağına taşımıştır.

Erdoğan'ı aile kurumunu kendi fikirlerine göre şekillendirmeye çalışmakla suçlayan bu kapak, esasında mizah dergilerinin her yerde Erdoğan'ı gören, her problemde yalnızca onu suçlayan "Tayyipfobik bakış"ına bir örnek olarak da gösterilebilir.

II. Abdülhamid'in düşüşüne zemin hazırlayan ve Menderes'in idamını takdir eden mizah geleneği, bugün Erdoğan'ı halk iradesiyle değil, diktatörce baskı ve gasplarla makam elde etmiş bir lider olarak tasvir etmiştir. II. Abdülhamid, karikatürist Cemil Cem tarafından karga; Adnan Menderes de Necmi Rıza Ayça tarafından kaz olarak tasvir edilmiştir. Yıllar sonra Recep Tayyip Erdoğan da "Tayyip Alemi" başlıklı karikatürde kedi, kurbağa, deve, maymun, ördek, yılan,

132. *Leman*, 21 Mayıs 2014, Sayı: 21; *Penguen*, 22 Mayıs 2014, Sayı: 609.

133. *Gırgır*, 21-28 Mayıs 2014, Sayı: 21.

134. *Leman*, 6 Ocak 2015, Sayı: 2.

zürafa, inek ve fil suretlerinde çizilmiştir. Bu açıdan mizahçı Metin Üstündağ, mizahın klişe-kırıcılık ve detay avcılığı olduğunu öne sürse de,¹³⁵ “Tayyipfobik mizah” her geçen gün daha fazla klişeleşmektedir.

Necdet Şen’e göre, karikatürün yapısına sinmiş bu tavır, Oğuz Aral’ın *Gırgır*’ında yükselmiş ve *Leman* dergisinde zirveye ulaşmıştır.¹³⁶ Bugünün mizahı incelikten yoksun bir saldırganlık içindedir. Buna göre karikatürize edilen kişiler ve olgular saygı ölçülerinin ötesinde aşağılanmakta, insan fizyonomisi çirkinleştirilmekte, hedef kişilerin sadece kusurlu yanları öne çıkarılmakta; kusur yoksa kendisine kusur atfedilmekte, aptallık sıfatları yüklenmekte ve duygusal şiddete maruz bırakılmaktadır. Buna rağmen karikatürist Tuncay Akgün kırıcı olmamaya, pedagojiye ve inançlara özen gösterdiklerinden; yine karikatürist Mehmet İlhan da kaba ve provokatif olmadıklarından bahsetmektedir.¹³⁷ Oysa mizah dergileri örneğin hemen her kurban bayramında İslamofobik yaklaşım içinde İslam’ın temel değer ve ritüellerini hedef alarak bunun bir cinayet olduğunu ima eden kapaklarla çıkmaktadır.

Rapor boyunca ele alınan dört mizah dergisi üzerinden beliren görüntü, Türkiye’deki mizahçıların aynı anda hem kusurları sergilemekten haz alan hem de sürekli öfkelenen karakterler olduğu şeklindedir. Bu sebeple Türkiye’deki yerleşik mizahta ne felsefi melankoliden ne de düşünsel bir umuttan bahsedilebilir. “Tayyip” karşıtlığında sıkışmış sövgü/alay yüklü argolar ve aşağılayıcı karikatürlerden, “daha iyi bir ülke ve dünya”ya dair ilkeli ve yapıcı katkı ve öneriler de çıkmamaktadır.

Erdoğan’ın her seçimde artan halk desteği, dergilerin ifade özgürlüğünün sınırlarını zorlayan nefret ifadelerinin daha da yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Böylece dergiler zeka ve ince eleştiriye dayalı muhalefetin oldukça ötesinde, sövgü ve argo arasında bir dile hapsedilmektedir. Bu durum yalnızca siyasi iktidarın temsili açısından değil, yeni nesil mizahçıların da bu sövgü-argo dilini model alması dolayısıyla mizah yayıncılığının geleceği açısından da sorunları beraberinde getirmektedir.

ÖZGÜRLÜK VE SANSÜR İKİLEMİ

Her şeyden önce “özgürlük” ve “sansür” gibi muğlak kavramlar, ne mizahçılar ne de siyasiler tarafından içerik ve çerçeveleriyle birlikte yeterince ele alınmaktadır.

135. Bkz. “Kara Mizahı Siyasetçiler Yapıyor, Biz Pembeleşiyoruz”, *Radikal*, 14 Temmuz 2013.

136. Necdet Şen, “Gırgır, Bir Okul muydu?”, *derkenar.com*, 16 Şubat 2004, <http://derkenar.com/necdet-sen+girgir-bir-okul-muydu>, (Erişim tarihi: 23 Mart 2016).

137. Bkz. “Mayın Tarlasında Mizah”, *tumzamanlar.com*, 1 Temmuz 2013, <https://tumzamanlar.wordpress.com/2013/07/01/mayin-tarlasinda-mizah/>, (Erişim tarihi: 21 Mart 2016).

Bu tartışma ekseninde özgürlüğü yalnızca istediği şekilde çizibilme serbestiyetine indirgeyen, hakaret ve nefret söylemlerini engellemeyi ise sansür olarak kodlayan yüzeysel bir mizah anlayışı söz konusudur. Özgürlük, en temel ahlaki formülde dahi üslup olarak sınırsız serbestiyeti ifade etmediği gibi, sansür de özgürlüğün antitezi değildir. Bu açıdan örneğin 11 Mayıs 2013'te gerçekleşen ve 52 kişinin ölümüne neden olan Reyhanlı saldırısı sonrasında getirilen yayın yasağını sansür biçimi olarak yorumlayan *Penguen*¹³⁸ ve *Uykusuz*¹³⁹ dergilerinin bir kısım medya kuruluşları gibi parçalanmış cesetleri görme ve gösterme arzusu bir “özgürlük istenci” değildir. Çağdaş kültürde çerçevesi her geçen gün belirsizleşen ve karmaşıklaşan “özgürlük” genel olarak mutlak bir olumluluk içine konumlandırılmaktadır. Bu sebeple özgürlük söyleminin özellikle beden ve tüketim-merkezli dünya görüşü bağlamında üstlendiği yıkıcı rol gözden kaçırılmaktadır.

Özgürlüğü taşkınlık ve aşırılıkla bağlantılandıran bu yorumlama, *Bayan Yanı* dergisinin yayınlarında olduğu gibi, örneğin tesettürlülerin birer esir olduklarını ima ederken, kadın hürriyetinin çıplaklaşmayla sağlanabileceği fikrini tekrar etmektedir. Günümüz dergilerindeki bu “özgür kadın” figürü, ilk dönem Cumhuriyet çizgileriyle ontolojik benzerlikler göstermektedir. Dahası Erdoğan'ı baskı ve şiddet nitelikleriyle etiketleyen karikatüristlerin bu özgürlük ve sansür vurguları, “Padişahlık hırslarıyla bir polis devleti kurup, memleketin hürriyet aşığı aydınlarını sürgün ettiği”¹⁴⁰ öne sürülen II. Abdülhamid ve hem “hırsız” hem de “hain” olduğu iddialarıyla idama itilen Adnan Menderes'in iktidar dönemlerindeki mizah söylemlerini çağrıştırmakta ve tamamlamaktadır. Tazminat davası açılmasın diye hakaretsiz bir mizah yapmaya çalıştıklarını savunan mizahi geleneğin,¹⁴¹ bir bütün olarak üslubuna yerleşen saldırganlık, küfür ve argoyu özgürlüğün birer uzantısı olarak gösterme eğiliminin kökleri de yine “sansürcü” olmakla itham edilen II. Abdülhamid dönemine dek ulaşmaktadır.

Özgürlük ve sansür bağlamında mizahçılarla yapılan röportajlardan çıkan genel izlenim, AK Parti hükümetinin siyasi iktidarı boyunca mizah dergilerini sayısız davayla bastırıldığı şeklindedir. Öyle ki Turgut Çeviker AK Parti dönemini, Türkiye basın tarihinde karikatürlerin en fazla önemsizleştirildiği ve karikatüristlerin mahkeme kapılarına sürüklendiği dönem olarak tanımlamıştır.¹⁴² Oysa açılan

138. *Penguen*, 16 Mayıs 2013, Sayı: 20.

139. *Uykusuz*, 16 Mayıs 2013, Sayı: 20.

140. Çeviker, *Karikatürkiye: Karikatürlerle Cumhuriyet Tarihi 1923-2008*, s. 17.

141. Mehmet İlhan, “Mayın Tarlasında Mizah”, *Tempo*, Haziran 2013, <https://tumzamanlar.wordpress.com/2013/07/01/mayin-tarlasinda-mizah/>, (Erişim tarihi: 24 Mart 2016).

142. Çeviker, *Karikatürkiye: Karikatürlerle Cumhuriyet Tarihi 1923-2008*, s. 29.

davalara ve dava sonuçlarına bakıldığında, AK Parti ve Erdoğan'ı asabi ve yasağcı olarak mimleyen tasvirlerin manipülatif olduğu ve mizahçılar tarafından birçok kez bir tür pazarlama tekniği olarak kullanıldığı farkedilmektedir. Mizahçılara göre dar kafalı, mizahi zevkten yoksun, bezgin ve renksiz kişiler olan siyasiler tarafından baskıya maruz bırakılmaktadırlar. Bu söylem mizahçıların kendilerini iktidara karşı direnen “entelektüel savaşçılar” olarak göstermelerine eşlik etmektedir.

Bu noktada tam da mizahçılar tarafından gündeme geldiği şekliyle, yani özgürlük, sansür ve Erdoğan üçgeni içinde sorunu somutlaştırmak gerekmektedir. CHP Ankara milletvekili Murat Emir'in paylaştığı “son üç cumhurbaşkanı arasında en fazla hakaret davası açanın Erdoğan olduğu istatistiği”¹⁴³ özellikle sol basın tarafından memnuniyetle karşılanırken; bu istatistiki sonucun arkasında Ahmet Necdet Sezer, Abdullah Gül ve Recep Tayyip Erdoğan arasında en fazla hakarete uğramış cumhurbaşkanının Erdoğan olmasının yatabileceği sorgulanmamıştır. Benzer şekilde cumhurbaşkanı olduğu dönemde Sezer'in temsil ettiği ve şahsını her türlü mizahi eleştiriye kapatan askeri ve yargı vesayeti gündeme getirilmemiştir. Nitekim Türk Ceza Kanunu'nun 299. maddesindeki, “Cumhurbaşkanına hakaret eden kişi, bir yıldan dört yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Verilecek ceza, suçun alenen işlenmesi halinde altıda biri; basın ve yayın yolu ile işlenmesi halinde üçte biri oranında artırılır” şeklindeki ibare, Ahmet Necdet Sezer döneminde sıkı sıkıya uygulanmıştır. Dönemin mizah dergilerinin hiçbirisi Sezer cumhurbaşkanı seçildikten sonra, *Penguen* dergisinin 21 Ağustos 2014 tarihli sayısında olduğu gibi Erdoğan'a cinsiyetçi bir el işareti ile hakaret eden kişinin çizildiği kapakla çıkmamıştır.¹⁴⁴

Erdoğan'ın genellikle “kişilik haklarına saldırı niteliği taşıdığı, basın özgürlüğü ve hoşgörü sınırlarının çiğnendiği” gerekçesiyle mizahçılara açtığı davalar, kendisinin hayvan sıfat veya suretleriyle çizildiği karikatürler hakkında olmuştur. 5 Nisan 2004 tarihli *Evrensel* gazetesinde, çizer Sefer Selvi'nin Cüneyt Zapsu'yu gemleri elinde bir şekilde, Erdoğan'ın sırtına binmiş olarak çizdiği karikatür de benzer bir ima barındırmaktaydı. “Kişilik haklarına saldırı” gerekçesiyle Selvi'ye açılan dava sonunda tazminat talebi reddedilmiştir. İkinci dava 9 Mayıs 2004 tarihinde, çizer Musa Kart'ın *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan “yumağa dolanmış kedi” isimli karikatürü üzerine açılmıştır. İmam

143. Bkz. “İstatistik Açıklandı: Hakaret Davası Açma Şampiyonu Tayyip Erdoğan!”, [telgrafhane.com](http://www.telgrafhane.org/istatistik-aciklandi-hakaret-davasi-acma-sampiyonu-tayyip-erdogan), 1 Şubat 2016, <http://www.telgrafhane.org/istatistik-aciklandi-hakaret-davasi-acma-sampiyonu-tayyip-erdogan>, (Erişim tarihi: 14 Nisan 2016).

144. Bir vatandaşın bu kapak hakkında açtığı dava sonucu, çizerler Bahadır Baruter ile Özer Aydoğan önce 11 ay 20'er gün hapis cezasına çarptırılmış, daha sonra hapis cezası 7 biner lira para cezasına çevrilmiştir.

Hatip Liseleri'ni ip yumağı, Erdoğan'ı ise o ipe dolanmış “kedi” olarak tasvir eden karikatürden dolayı çizir önce tazminat ödemeye mahkum edilmiş, daha sonra karar Yargıtay tarafından bozulmuştur.¹⁴⁵ Bu davayı reddeden Hakim Mithat Ali Kabaali ile karikatür çizeri Musa Kart, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti 2006 Basın Özgürlüğü Ödülü'nü almıştır. Çizer, aynı karikatürü için Cartoonists Rights Network (CRN) tarafından “Cesaret Ödülü”ne layık görülmüştür. Tüm eleştiri oklarının üzerine çevrildiği Erdoğan'ı herkesin dilediğince çizbildiği bir dönem ve zeminde, ödüllere layık görülen bu “cesaret”in hangi “korku” ya da “statüko”ya karşı gösterildiği belirsizdir.

Erdoğan'ın, hakkında manevi tazminat davası açtığı “Tayyipeler Alemi” karikatürü mahkeme tarafından “eleştiri sınırları içinde” görülmüş ve dava reddedilmiştir. Dava sonrasındaki değerlendirmelerinde çizir Bahadır Baruter, Erdoğan'ın mizah duygusundan yoksun, kendisiyle barışık olmayan ve kendisine gülemeyen biri olduğunu söylemiş ve davanın açılmasından Erdoğan'ın kişiliğini sorumlu tutmuştur.¹⁴⁶ Bu kapaktan bir yıl sonra, 6 Temmuz 2006 tarihli sayısında bu kez *Leman* dergisi, Erdoğan'ı kene olarak çizmiştir. Karikatür üzerine, “Başbakanı kan emici, habis ve parazit bir hayvan olan keneye benzeten karikatürün kişilik haklarına tecavüz niteliğinde olduğu, Erdoğan'ın küçük duruma düşürülerek eleştiri sınırlarının aşıldığı” gerekçesiyle açılan dava bir kez daha reddedilmiştir. Mahkemenin gerekçeli kararına göre, Kırım Kongo kanamalı hastalığına yol açan kan emici “kene” dünyada bilinen bir varlıktır ve Erdoğan'ı keneye benzetmek kişilik haklarına saldırı değil, eleştiridir.

2008 yılına girildiğinde de Erdoğan ve karikatürler arasındaki gerilim devam etmiştir. 24 Ocak 2008'de, “Biz Batı'nın ilmini, sanatını almadık. Maalesef değerlerimize ters düşen ahlaksızlıklarını aldık. Biz Batı'nın ilmini, sanatını almak yarışına girmeliyiz” diyen Erdoğan'ın¹⁴⁷ bu sözü *Leman* dergisinin 6 Şubat 2008 tarihli kapağına konu olmuştur. Fotomontaj yapılan kapakta Erdoğan, orta parmağını göstermekte ve “Batı'nın ilmini bilimini değil, ahlaksızlığını aldık” demektedir. “Başbakan Erdoğan'a ait fotoğrafın gerçeği yansıtmadığı, fotomontaj yoluyla uygunsuz hale getirildiği ve toplumun ahlaken kabul etmeyeceği bir hale

145. Musa Kart, 17-25 Aralık operasyonları üzerine çizdiği ve Erdoğan'ı hırsız gözcüsü olarak resmettiği karikatürü hakkında açılan davadan da beraat etmiştir.

146. Röportaj için bkz. “Başbakanı Mizah Malzemesine Dönüştürüp, Dalga Geçiyorum ve Bunu Yüzbinlerin Önünde Yapıyorum, Bahtiyarım”, medyatava.com, 25 Eylül 2012, http://www.medyatava.com/haber/basbakani-mizah-malzemesine-donusturup-dalga-geciyorum-ve-bunu-yuzbinlerin-onunde-yapiyorum-bahtiyarim_32562, (Erişim tarihi: 15 Nisan 2016).

147. Bkz. “Erdoğan: Batı'nın Ahlaksızlığını Aldık”, *Hürriyet*, 24 Ocak 2008.

büründürüldüğü” şeklinde yazılan dilekçeyle açılan manevi tazminat davası ilk kez kabul edilmiş ve çizer Mehmet Çağçağ’ın 4.000 TL tazminat ödemesine karar verilmiştir.

Sonuç olarak çoğu Erdoğan’ın şahsı tarafından açılmayan ve tamamına yakınını dergilerin kazandığı hakaret davaları, mizahçılar tarafından birer “iktidara karşı direniş nişanesi” olarak konumlandırılmaktadır. Bu açıdan incelikten yoksun esprilerle dolu “Tayyipfobik” karikatürlerin dava edilmesi, çizerlerine “özgürlük savaşçısı payesi” kazandırmaktadır.¹⁴⁸ Bu mizah ki bir yandan “sansür” girişimlerinden şikayet ederken örneğin üniversitelere başörtüsüyle girilebilmesini onaylayan yasal düzenlemeyi yılların intikamı olarak yorumlamış, “Ve türban üniversitede” diyerek rahatsızlığını dile getirmiştir.¹⁴⁹

MİZAH MUHALEFETİNİN İLKELİLİĞİ SORUNSALI

Türkiye’de artan Erdoğan karşıtlığının bir neticesi olarak bir zamanlar birbirlerine temelden muhalif olan gruplar bir araya gelmiştir. Örneğin daha önce mizah dergileri tarafından kıyasıya eleştirilen Fetullah Gülen, özellikle 17-25 Aralık operasyonları sürecinde ettiği beddua ve açtığı savaşla birlikte dergiler tarafından masum gösterilmeye başlanmıştır. AK Parti’nin yeni anayasayı yapacak milletvekili sayısına erişmesi yolundaki en kritik direnci temsil eden HDP’nin desteklenmesi de, benzer bir Erdoğan düşmanlığından beslenmiştir. Bu noktada mizah dergilerinde dünden bugüne değiştiği açıkça belli olan belki de tek yaklaşımın azınlıklar ve özellikle de Kürtler hakkında olduğunu belirtmek gerekmektedir. Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında ötekileştirilen etnik azınlıklar ve Kürtler, özellikle AK Parti’nin kurulması ve başarılar elde etmesinden sonra dergiler tarafından savunulan ve yüceltilen kimliklere dönüşmüştür. Öyle ki son yıllarda mizah dergileri ile HDP arasında belirgin bir yakınlaşma ve birbirlerini yeniden üretme durumu söz konusudur. Özellikle 7 Haziran 2015 genel seçimler sürecinde yoğunlaşan bu ilişki, HDP’nin sırtını dayadığını söylemekten çekinmediği PKK’nın sempatikleştirilip onaylanmasına kadar gitmiştir.

HDP ve PKK hakkındaki bu olumlu atmosfer, bölgede operasyon yapan güvenlik güçlerinin karalanmasına eşlik etmiştir. Buna göre ülkede yalnızca hükümet kaynaklı bir devlet terörü olduğu savunulmuştur. Hükümetin DAİŞ’le

148. Meryem İlayda Atlas, “Neyin Mizahı?”, *Lacivert Dergisi*, Sayı: 13, (Mayıs 2015).

149. *Leman*, 13 Ekim 2010, Sayı: 42.

işbirliği halinde olduğu iddialarıyla da desteklenen bu söylem, saldırılar düzenleyen PKK-TAK ve DHKP-C gibi yasa dışı sol örgütlerin şiddetini görmemiştir. Dergiler tarafından bir yandan bölgedeki sorunun kaynağı olarak devlet politikaları işaret edilirken, öte yandan açılım politikaları ve demokratikleşme girişimleri desteklenmemiştir. 12 Eylül 2010 tarihinde halk oylamasına sunulan ve 1980 darbe anayasasının değiştirilmesini öngören referandum da, mizah dergilerinin “evet” oyu verenleri aşağıladığı kritik bir dönüm noktası olmuştu. Gezi Şiddet Eylemlerine katılmayan entelektüel ve sanatçıların özellikle sosyal medya üzerinden linç edildiği gibi, mizah dergileri de açılım sürecine destek verenleri çirkin sıfat ve suretlerle kapaklarına taşımıştır. Şayet “diktatörlük” farklı düşünce ve inançların bir arada yaşamasına müsaade edilmediği ve yok edildiği bir düzen olarak tanımlanırsa bugün bir “mizah diktatörlüğü”nden de bahsedilebilir.

Mizah dergilerinin ilkeli olmayan muhalefetinin bir sonucu olarak, Berkin Elvan ve Ali İsmail Korkmaz defalarca kez kapağa taşınırken ve buradan bir “hafıza politikası” geliştirilirken; terör örgütü PKK tarafından katledilen çocuklar Serap Eser, Yasin Börü ve arkadaşları hakkında sessiz kalınmıştır. Benzer şekilde Kobani’ye karşı hassasiyet gösteren çizimler, Bayırbucak’ı alay etmek dışında sayfalarına taşımamışlardır. Ayrıca “one minute” çıkışı veya Rus uçağının düşürülmesi gibi dış politikaya dair ciddi krizlerin hiçbirinde ulusal çıkarların yanında yer almamışlardır. Bunlarla birlikte devlet, millet ve dergiler arasında nadir de olsa ortak duruşların sergilendiği birkaç olay olmuştur. Bunlardan ilki, İsrail’in Filistin’e karşı uyguladığı politika ve gerçekleştirdiği saldırılar; ikincisi ise 31 Mayıs 2010 tarihinde Mavi Marmara yardım gemisine yine İsrail ordusu tarafından yapılan gayriinsani müdahale karşısındaki tutumdur. Yine de olaydan birkaç yıl sonra Mavi Marmara gemisi, mizah dergileri tarafından İsrail politikaları dolayısıyla en başta Erdoğan’ı ve hükümeti eleştirme aracı olarak yeniden kurgulanmıştır.

Mizah, Romanyalı çizir Albert Poch’a göre, “Bizi rahatsız edenleri rahatsız etmektedir.”¹⁵⁰ Ne var ki bu cümledeki esas vurgu “mizah” ve “rahatsızlık” kelimelerinde değil, “biz” üzerindedir. Nitekim bu argüman, mizaha “bizden olmayanlara” karşı “muhalefet” hakkı verirken, dolaylı olarak “bizden olanlar” hakkında korumacı olmayı salık vermektedir. Böylece mizah “biz”den olanlarla olmayanlar arasına bir çizgi çekerek, tam da karşıt olduğunu düşündüğü sınıflandırmayı ve ayırışmayı derinleştirmektedir. Üstelik bu “biz çemberi”nin

150. Bu cümle, *Birgün Kitap*’ta Tan Oral’la yapılan söyleşiden alıntılanmıştır. Bkz. “Mizahta Şaşırtmak Esastır”, *Birgün Kitap*, Sayı: 166, <http://birgunkitap.blogspot.com.tr/2015/11/mizahta-sasirtmak-esastr-tan-oral-ile.html>, (Erişim tarihi: 16 Nisan 2016).

içindekiler, raporda ortaya konduğu üzere, genellikle mağdurlar ve ezilenler olmadığı gibi, dışındakiler de çoğu zaman egemenler değildir.

Bu açıdan mizahın toplumun egemen sınıfının karşısında ve ezilenlerin yanında yer aldığını beliren Aziz Nesin'e¹⁵¹ katılmak güçtür. Necdet Şen'in analizi de "ezilenin yanında ve egemenin karşısında duran mizah söylemi"nin bir yanığı olduğu fikrini destekleyici niteliktedir:

Zannedilenin aksine, bizim ülkemizdeki mizah (kısa bir zaman aralığının dışında) muktedirlerden ziyade sivilleri hicveden bir mizah oldu. Bizans eskisi kentin çekirdeğindeki dar bir alana sıkışıp kalmış olan yazar-çizer klanının geleneksel dili olan "cumhuriyet çocuğu" ağzı, Türk mizahının da yolunu, tarafını, dilini belirledi. Bu taraf, sırtında yorganiyle kentin çeperlerine yerleşen nitelsiz çoğunluğun değil, onları gütmeyi doğuştan edinilmiş bir hak olarak belleyen okumuş-yazmış zümrenin tarafıydı tabii ki. O nedenle de ilerencilik ve muhalefet gibi kavramlar, mizah dergiciliğinde de Beyaz Türk'ün tarif ettiği biçimiyle, sorgulanmadan kabul edilip benimsendi.¹⁵²

İKTİDAR İLİŞKİLERİ İÇİNDE MİZAH

Türkiye'de mizah yayıncılığını besleyen kaynak ve kanallar olabildiğince açıktır. Bunda ülkenin iç ve dış politika ilişkilerine bağlı olarak çok hareketli bir gündeme sahip olmasının etkisi büyüktür. Fakat gündem, medyada ele alındıkça kalıplaşmış bağlamlara indirgenmekte ve bir bakıma tek tipleşmektedir. Mizah dergileri de, medyadaki bu genel görünümünden farklı olarak ilkeli bir duruş sergilememekte ve özgün bir dil geliştirmemektedir. Buna ek olarak mizah yayıncılığının Tanzimat'tan bu yana yaşanan siyasi kırılmalarda, özellikle askeri vesayetin meşrulaştırılmasına birçok basın organından daha fazla destek verdiği ve aktif rol oynadığı iddia edilebilir. Bu rol, temelde Kemalist ve sosyalist dünya görüşüne dayanmakla birlikte, tarih boyunca sembolik değeri olan II. Abdülhamid, Menderes ve Erdoğan gibi siyasi karakterler üzerinden yürütülmüştür. Çoğu zaman dini dogmatizmden daha ezberci, daha klişeci ve daha rijit olan bu tavrın Tanzimat'tan bu yana en değişmez ötekisi, başat kimliği dindar ve gelenekçi olan kişiler ve bu kişilerin sahip olduğu ilişki ve değerlerdir. Bunun sonucunda dergilerde; olgusallık yerini kişiselliğe, hakikat yerini ideolojiye, fikirler yerini duygulara bırakırken, "muhalefet" de kaba saldırganlığa dönüşmektedir.

Mizahçıların yaptıkları türden aşağılama ve kusurları vurgulama eğilimi, haset, iktidar istenci ve galip gelme arzusunun bir sonucudur. Tanzimat'tan bu

151. Aziz Nesin, *Cumhuriyet Döneminde Türk Mizahı*, (Akbaba Yayınları, İstanbul: 1973), s. 37-38.

152. Şen, "Gırgır, Bir Okul muydu?"

yana Türkiye tarihinde bu, halkın oylarıyla iktidar olamayan gelenek-karşıtı ve seküler elitlerin seçilmiş iktidarları aşağılama, zarara uğratma ve küçük düşürücü unsurlarını öne çıkarmaları şeklinde cereyan etmiştir ve olumsuz bir “mizah geleneği” olarak bugün de devam etmektedir. Bu yerleşik mizah mirası, bugün özellikle sosyal medya üzerinden ulaşılan önemli sayıda bir kitle yoluyla kolektif bir söyleme dönüşmektedir.

Kendisini “gayriresmi haftalık” olarak tanımlayan mizah dergilerinin, tarihte özellikle temsil değeri olan kırılma noktalarında takındığı tavırla resmi tarihin karşısında olmak bir yana, onun tam da orta yerinde durduğu gözlemlenmektedir. Bu sebeple Semih Balcıoğlu'nun karikatürlerin topluma dayalı, topluma dönük, toplumla birlikte varolan bir sanat niteliği taşıdığı fikrine¹⁵³ katılmak mümkün olmamaktadır. Mizah dergileri ideolojilerine uygun düşmeyen hiçbir partinin elde ettiği seçim başarısından haz etmemiş ve dahası bunda bir meşruiyet görmemiştir. Bu sebeple ya parti seçmenini aşağılamış ya da bizzat o partiyi oy hırsızlığıyla itham etmiştir.

Seçilmiş meşru siyasi iktidar karşısında ve ona rağmen halk iradesine dayanmayan her türlü yönelimin, kendi başına bir (kültürel) iktidar mı yoksa karmaşık iktidar ilişkilerinin bir parçası mı olduğu sorunsalı modern sosyal bilimlerin olduğu kadar mizah yayıncılığının da en çetrefilli ortak konularından biridir. Adnan Menderes'e atfedilen, “İktidar olduk ama muktedir olmadık” sözüyle formüle edilebilecek bu tartışma, Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca gerçek iktidarın, seçimlerle gelen ve giden siyasi iktidarlardan farklı olabileceğine gönderme yapmaktadır. Yakın tarihte bu zımnı hegemonya ağırlıkla asker ve yargı müesseseleriyle ilgilidir. Üniversitelerin ve basının bu kırılma evrelerinde üstlendiği rol ise bu vesayeti pekiştirici ve yeniden üretici olmuştur. Özelde mizah dergilerine gelince, onların kendi başına müstakil bir kültürel iktidar formu oluşturmaktan ziyade, siyaset ve vesayet ekseninde gerilimli iktidar ilişkilerinin içinde ve ona bağımlı bir “muhalefet” sergilemekte olduğu söylenebilir.

Mizah dergilerinin, finansal ve yönetsel açıdan kendinden menkul olması da, mizahçıların iddia ettiğinin aksine, mizahın bağımsız muhalefet yapmasına yetmemektedir. Her şeyden önce, dergiler yeni yayınlar çıkarabilmek için finansman sağlamak zorundadır, bu sebeple tüketicinin beğeni ve beklentilerini karşılamalıdır. Belli bir kemik kitle oluşumuna gereksinim duyması, dergilerin “bağımsız muhalefet” istencinin önündeki ilk büyük engeldir. Nitekim bu amaçla eserlerine

153. Semih Balcıoğlu, *50 Yıllık Türk Karikatürü*, (İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: 1973), s. 7.

“mal” niteliği kazandırmalı ve satış için onu pazarlayabilmelidir. İkinci ve daha büyük bağlayıcı engel, çizerlerin derinden bağlı oldukları ideolojilerin kontrolünde olmalarıdır. İktidar ilişkileri içinde dergilerin siyah-beyaz, keskin ve kategorize edici yaklaşımının ardında böylesi ideolojiye angaje tutumun olduğu iddia edilebilir. Belki de bu sebeple yerleşik “izm” ve kalıplar üzerine kurgulanan mizah dergileri, olaylara ve kişilere olgusal yaklaşmamakta ve ideolojilerin mimlediği belli klişelere indirgemektedir. İlkeli olmayan “Tayyipfobik” muhalefetin ve argoya sıkışmış mizahi üslubun kırılma noktası da burasıdır. Bunun sonucunda, ötekileştirmeden her fırsatta yakınan mizahçıların, zamanla en belirgin ötekileştiricilere dönüşmesi olağandır. Ki bugün Türkiye’deki mizah yayıncılığının karşı karşıya olduğu belki de en büyük ikilem ve açmaz da budur.

SERTAÇ TİMUR DEMİR

2007 yılında Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi'nin önce İletişim, sonra Sinema ve Televizyon bölümlerinden fakülte birincisi olarak mezun oldu. Bu arada 2005'te bir yıl süreyle Avusturya'da bulunan Alpen-Adria Klagenfurt Üniversitesi'nde İletişim Çalışmaları alanında misafir öğrenci olarak bulunan Sertaç Timur Demir, 2010-2015 tarihleri arasında Milli Eğitim Bakanlığı bursu ile yüksek lisans ve doktora öğrenimini İngiltere'deki Lancaster Üniversitesi'nde tamamladı. Burada Medya ve Kültürel Çalışmalar Bölümü'nde "Fatih Akın Sinemasında İstanbul ve Hamburg" başlıklı yüksek lisans tezi (2011) ve Sosyoloji Bölümü'nde "Sinematik İstanbul: Modern Kentin Yabancıları" başlıklı doktora tezi (2015) hazırladı. Şu anda Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo Televizyon ve Sinema Bölüm Başkanlığını yürüten Demir'in akademik yayın ve ilgi alanları arasında sinema, modernite, kentleşme, mekan ve beden sosyolojisi bulunmaktadır.

TÜRKİYE'DE MİZAH DERGİLERİ KÜLTÜREL HEGEMONYA VE MUHALEFET

SERTAÇ TİMUR DEMİR

Elinizdeki raporun temel çıkış noktası, siyaseti konu alan mizahi dil, yaklaşım ve yorumlamaların ne denli özgün, muhalif ve ilkeli olduğu sorusudur. Bugüne kadar mizah dergileri aracılığıyla üretilen muhalefetin usul ve mahiyeti sorgulanmamıştır. SETA yayımladığı bu raporla, Türkiye’de ortaya konan mizahın muhalif usul ve mahiyetini sorgulamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda raporda, mizah dergilerindeki muhalif dilin günümüz Türkiye’sinde ilkeli ve kolektif olup olmadığı konusu ele alınmıştır.

Raporun ilk bölümünde, resmi tarih ve iktidar ilişkileri bağlamında dergilerin topyekun üstlendiği roller ve temsil değeri olan belli olaylar üzerinden yerleştirilen ideolojik muhalif duruş, örnekler ve argümanlar dahilinde değerlendirilmiştir. Raporun ikinci bölümünde ise Adalet ve Kalkınma Partisi’nin ilk kez iktidar olduğu 3 Kasım 2002 tarihinden 15 Temmuz 2016 FETÖ darbe girişimi de dahil olmak üzere günümüze kadar olan döneme odaklanılmaktadır. İktidar ilişkileri içinde dergilerin keskin ve kategorize edici yaklaşımının ardında hangi ideolojik tutumun olduğuna cevap aranmaktadır.

Türkiye’de Mizah Dergileri: Kültürel Hegemonya ve Muhalefet başlıklı raporda, bugün Türkiye’deki mizah yayıncılığının karşı karşıya olduğu belki de en büyük açmaz olan ötekileştirmeden her fırsatta yakınan mizahçıların, zamanla en belirgin ötekileştiricilere dönüşmesi, örnekler üzerinden ele alınarak; mizah dergilerinin ilkeli bir duruş sergileyememe ve özgün bir dil geliştirmemesinin sebepleri araştırılmıştır. Bu minvalde mizah dergilerindeki olgusal yerini kişiselliğe, hakikat yerini ideolojiye, fikirler yerini duygulara bırakırken “muhalefet”in de kaba saldırganlığa dönüşmesinin nedenleri irdelenmiştir.